

Constituție și identitate la români

■ Prof.univ.dr. ANGELA BANCIU

[University Politehnica of Bucharest]

Abstract

Strongly rooted in the existential matrix of each people, identity has defining factors that are consecrated, in a political-legal form within their constitutions. The present study reveals the forms and modalities by which the Romanian constitutional acts included not only the political-legal principles of modern Europe, but also the social and cultural experience of the Romanian nation. Thus, the Constitution of 1866 represented the preamble to independence, in the process of asserting our identity. national and, under the Empire of the Constitution of 1923, the identity and unitary statehood of Romanians are consolidated. Then we analyze some particularities of the deformation of the national identity during the totalitarian regime and of the socialist Constitutions, as well as the revival of the constitutional life and of the national and European identity in the Romanians, under the 1991 Constitution and its changes in 2003.

Keywords

constitution; identity; constitutional identity; statehood; constitutional tradition

1. Constituțiile României: forme politico-juridice de manifestare a identității la români¹

De-a lungul timpului, înțelepciunea popoarelor a condus la elaborarea unor acte fundamentale, în temeiul cărora s-au construit și reconstruit sisteme politice, bazate pe principiile democrației constituționale și ale statului de drept. Dincolo de caracterul lor politico-juridic, acestea au exprimat și exprimă și astăzi, într-o sinteză unitară, starea de spirit specifică fiecărui popor, în care se regăsesc și componentele unei axiologii naționale, identitare. Atribut al unui popor, grup sau individ, identitatea se află în tot ceea ce reprezintă viața acestora, în obiceiuri și tradiții, în mentalități, în capacitatea de a construi și modela instituțiile, de a respecta legile și valorile la care aderă. Iar, fenomenele socio-politice și culturale recente desfășurate în spațiul european ne îndeamnă la o revalorizare a identităților naționale atât din Vestul, cât și din Estul continentului nostru. Sensibilele „presuni” identitare ce se înscriu în realitatea cotidiană nu pot fi negate sau ignorate. Ele reclamă clarificări istorice, juridice, politice actuale și de perspectivă, capabile să genereze judecăți corecte și

1 Articolul face parte din volumul V. Boari (coord.), *Cine sunt românii*, (Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, apariție 2019).

echilibrate, pentru că o conștiință rațională a identității naționale nu reprezintă un obstacol, ci o condiție a afirmării în spațiul cultural european.

Când spunem *Cine sunt românii* ne gândim atât la anumite caracteristici distincte ce aparțin unei colectivități umane, cât și la sentimentul de apartenență a unei persoane la ansamblul acestora. De altminteri, când analizăm problema identității colectivităților umane, observăm că ea este aproape analogă cu cea a identității personale, fiind imposibil să vorbești de una, fără să iei în seamă pe cealaltă. Aproximarea dintre cele două forme, identitatea personală și identitatea națională face ca unele elemente ale identității personale (spiritul, memoria personală, atitudinea anticipativă în raport cu viitorul, identitatea corporală, conștiința identității din perspectiva viitorului) să se regăsească în identitatea națională.² Dacă identitatea națională ne reprezintă, ea este deopotrivă rezultatul valorizării propriilor rădăcini istorice, având și o permanentă deschidere spre recunoașterea celui alt. Adânc înrădăcinată în matricea existențială a fiecărui popor, identitatea are factori definitorii precum: comunitatea culturală exprimată prin limbă, solidaritatea religioasă întărită prin Biserică, memoria socială exprimată prin simboluri cu efecte prospective privind interesele viitoare ale națiunii, teritoriul consfințit, de regulă, prin existența statală și conștiința istorică.³ Toți acești factori sunt creatori de instituții și cultură, participând nemijlocit la îmbogățirea valorilor specifice ale unui popor. Ei se regăsesc consacrați într-o formă politico-juridică cu accente diferite de la țară la țară în cuprinsul constituțiilor acestora.

Înțelegerea și definirea specificului românilor ne dezvăluie faptul că identitatea noastră s-a aflat și se află, sub semnul unei permanente *misuni de luptă*, ce-și avea și își are încă întemeierea, nu numai în nevoia de supraviețuire, ci ea izvorăște din recunoașterea lucidă și dureroasă a realei rămăneri în urmă a societății românești, comparativ cu alte neamuri ale Europei, fie mici sau mari puteri, dar cu realizări mai notabile în planul dezvoltării și afirmării civilizației lor. Tendința firească, izvorâtă din spiritualitatea noastră latină de a ne îngloba în orbita civilizației apusene, care a marcat procesul de modernizare a instituțiilor, culturii și civilizației românești încă de la începutul secolului al XIX-lea, a provocat în conștiința românească o ruptură, generând, după cum se știe, polemici istoriografice, completate și aprofundate de cercetări psiho-sociologice și filosofice. Fenomenul a condus fie la tendința de a nega tradiția pentru a grăbi europenizarea, fie la dorința de a nega nevoia europenizării pentru a păstra tradiția. Antagonismul exclusivist, lipsit deseori de nuanțe, care a obsadat spiritele, s-a reflectat și în dezbaterile care au însoțit elaborarea și adoptarea actelor fundamentale ale României.

Originalitatea românilor nu constă numai în crearea de instituții, ci și în adaptarea și remodelarea formelor de împrumut la fondul lor specific. Prin intermediul codificărilor constituționale, românii au preluat ideile liberale europene, într-un mod firesc, printr-o infuziune extrem de rapidă. Pentru români liberalismul nu a reprezentat doar expresia spiritului înnoitor al veacului, ci a fost unica soluție de salvare într-o epocă de disperare și amenințare a existenței ființei sale. Nevoia de supraviețuire, a orientat societatea românească spre liberalism, constituționalism și europenism. Asumarea și afirmarea constituționalismului a reprezentat, în acest fel pentru români, ruperea de despotismul oriental și conectarea rapidă la valorile democrației liberale

Racordarea societății românești la marile curente de idei ale Europei s-a realizat de sus, de la nivelul elitelor, cu implicații și repercusiuni socio-politice largi.

2 L. Kolakowski, „On collective identity”, *Partisan Review* (January, 2003).

3 A. Pippidi, „Identitate etnoculturală în spațiul românesc. Probleme de metodă”, în Alexandru Zub (coord.) *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, culegere de studii cu ocazia celui de al XVIII-lea Congres Internațional de Științe Istorice, Monteral, 1996 (Iași : Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1996).

În secolul al XVIII-lea, când sub raport cultural spațiul european devine un tot unitar⁴, ideile liberale privind modificarea structurilor economice și sociale, a sistemului administrativ, fiscal și juridic încep să prindă contur și în Principate. Pe bună dreptate, Nicolae Bălcescu vedea începutul unui liberalism politic și juridic, care era, în același timp, întemeiat economic în încercarea de înfăptuire a reformelor de către Constantin Mavrocordat. De altfel, deliberat sau nu, domnii fanarioți și-au modelat acțiunile potrivit condițiilor locale, devenind purtătorii de cuvânt ai intereselor autohtone. „Au acționat ca reprezentanți ai imperiului otoman, dar politica lor de reforme a fost generată și modelată de realitățile românești”.⁵ Eforturile lui Constantin Mavrocordat de a reorganiza administrația, justiția, biserica, de a răspândi cultura, dar mai ales de a elibera din șerbie țărănimea, sunt tendințe reformatoare ce se înscriu în aria „despotismului luminat” practicat de Frederic al II-lea al Prusiei și împăratul Iosif al II-lea. Așa cum afirma istoricul Gh. Brătianu „domnia fanariotului de la 1746 se dovedește premergătoare așezămintelor României moderne”.⁶ Obșteștile Adunări ale vremii, similare Adunărilor de Stări privilegiate din Europa clasică, apar pentru prima oară menționate în Constituția din 7 februarie 1741 a lui Constantin Mavrocordat, când împărțirea plății birului de patru ori pe an, se înfățișează ca o inițiativă a lor, încuviințată de domn. Stăruința domnului de a organiza Obșteștile Adunări, de a ridica nivelul clerului, de a realiza un echilibru sănătos al sarcinilor fiscale „îl așează nu printre despoți, ci în rândul reprezentanților autentici ai regimului de Stări și ai temeiurilor sale constituționale”.⁷

Pătrunderea amplă a ideilor liberale, la sfârșitul secolului al XIX-lea în spațiul românesc s-a realizat prin „poarta” Transilvaniei, aflată mai aproape de fenomenele moderne occidentale, fără nici o presiune din afară.

Actul de Unire cu biserica romano-catolică, care este și expresia toleranței religioase, asemeni protestantismului, a favorizat conectarea spiritualității românești din Transilvania la setul de valori ale liberalismului și constituționalismului clasic, prin afirmarea puternică a componentei naționale, așa cum ea se relevă în *Supplex Libellus Valachorum* de la 1791. Elita românească transilvăneană cerea prin intermediul *Supplexului* ca „drepturile atât ale omului cât și ale societății civile, să se extindă înainte de toate la toți membrii, care o alcătuiesc prin unirea lor și susțin cu viața și cu avutul lor sarcinile conservării ei, și ca o parte dintre cetățeni să nu se rupă de «de cealaltă» pentru a o lipsi «pe aceasta» cu silnicie de drepturile ei și a o asupri”.⁸

Școala Ardeleană ca expresie a identității românești, precum și a specificității liberalismului din acest spațiu, a înlesnit și mijlocit receptarea ideilor înnoitoare europene, asigurând răspândirea spiritului constituțional în Principate, după o „eclipsare” îndelungată a acestuia.

Cercetarea atentă a documentelor constituționale, privind geneza Constituției de la 1866, ne-a condus la aprecierea că acest act reprezintă urmarea firească și logică a unei evoluții constituționale, începute cu mai bine de un secol în urmă, în întreg spațiu românesc și care nu putea fi ignorată, când românii își creaseră statul național și se pregăteau pentru obținerea independenței. Având un caracter de relativitate, Constituțiile sunt un produs al dezvoltării istorice, ele înglobând nu doar principiile generale ale construcției și organizării statale existente, într-o epocă, la un moment istoric dat. „O constituție – afirma Dimitrie Gusti - nu poate fi deci împrumutată și nici nu poate fi opera unui legislator inspirat, căci ea nu are

4 P. Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, vol I (București: Meridiane, 1986), 23-62.

5 F. Constantiniu, *Constantin Mavrocordat* (București, 1985), 9-10.

6 Gh. I. Brătianu, *Adunările de stat în Europa și în țările Române în Evul Mediu* (București: Editura Enciclopedică, 1996), 289.

7 Brătianu, *Adunările*, 289.

8 C. Ionescu, *Cristian, Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991* (București: Lumina Lex, 1998), 39.

a crea și inventa nimic, ci numai a formula politicește și juridicește, în mod solemn, psihologia socială, starea economică, dezideratele dreptății sociale și aspirațiile etice ale națiunii”.⁹ Subliniind caracterul de particularitate al constituției, rezultat din necesitatea de a exprima experiența socială și culturală specifică națiunii, Gusti considera că, în fond, „Constituția este pentru un stat ceea ce este conștiința pentru sufletul omenesc, ... o constituție contemporană este însăși conștiința națională codificată...”.¹⁰ Iar constituțiile României moderne au avut această menire și calitate de a îngloba într-o formă juridică componentele fundamentale ale conștiinței noastre naționale.

Este semnificativ faptul că cercetările istorice și juridice privind analiza izvoarelor Constituției de la 1866 se intensifică după elaborarea și adoptarea Constituției din 1923, având în vedere tocmai nevoia fundamentării științifice a rădăcinilor adânci, naționale ale acestui act, care-și avea originea imediată în Constituția de la 1866. Astfel, pentru a lămuri geneza Constituției de la 1866 și a înlătura unele păreri greșite legate de elaborarea acesteia, Ioan C. Filitti a reconstituit filiațiunea fiecărui articol în parte, ca fond și formă, în textele constituționale anterioare, începând cu Constituția cărvunarilor din 1822, Regulamentele Organice de la 1831-1832, Dorințele partidei naționale exprimate la 1848 în Moldova, proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu, Manifestul din 1857 al liberalilor conduși de Barbu Catargiu în Muntenia, proiectul de constituție al Comisiei Centrale de la Focșani din 1859, proiectul de constituție al Consiliului de Stat din 1866.¹¹ Numai simpla înșiruire cantitativă a actelor mai sus menționate ne oferă imaginea unei munci intense, laborioase, desfășurate în timp, pentru a alcătui o formă de organizare statală potrivită cu interesele boierimii și ale burgheziei în formare, dar care să răspundă și nevoilor de dezvoltare ale societății românești în ansamblul ei.

Specialiștii în drept, istoricii, sociologii din perioada interbelică s-au străduit să consemneze că așezările constituționale românești au o tradiție îndelungată, că principiile și instituțiile constituționalismului modern european au fost asimilate și adaptate la realitățile noastre, devenind parte organică a culturii și practicii noastre constituționale. Iar, o asemenea abordare ni se pare înțeleaptă și echilibrată, având implicații semnificative în actualitate. După Tratatul de la Maastricht (1993) și Lisabona (tratat intrat în vigoare în 2009), care au codificat identitatea constituțională (Art.4 alin2 din TUE), dezbaterile privind problematica identității constituționale naționale este de interes,¹² deși termenul este ambiguu și încă greu de definit.

În procesul dezvoltării constituționale, românii s-au aflat sub impulsul diverselor temeri, practicând un liberalism al fricii, izvorât din spaima de a nu fi înghițiți de puterea imperială, mai ales de cea țaristă, fapt care și-a pus amprenta asupra modului de a gândi și acționa al strămoșilor noștri, unele din reziduurile acestuia fiind perceptibile și astăzi. A fost un liberalism de eliberare cu conotații nu atât sociale, cât naționale, de emancipare, formă care nu se regăsește în țările clasice ale liberalismului, unde mișcarea nu a avut o puternică componentă națională. Din sloganurile revoluției franceze românii receptează fraternitatea și libertatea, mai puțin egalitatea. Prin așezările lor constituționale, românii au ales tipul de liberalism anglo-saxon, care pune accent pe libertatea persoanei și respectul proprietății, corelându-l organic cu forma franceză a „fraternității” înțeleasă ca o solidaritate națională. De

9 D. Gusti, „Cuvânt de deschidere”, în *Noua Constituție a României* (București: Tiparul Cultura Națională, f.a.), 2.

10 Gusti, „Cuvânt”, 2.

11 Ioan C. Filitti, *Izvoarele Constituției de la 1866 (Originile democrației române)* (București: Tipografia ziarului „Universul”, 1934), 6 și urm.

12 M. Guțan, *Sisteme de drept comparat. Introducere în teoria generală a dreptului comparat* (București: Hamangiu, 2014), 287-309.

aceea nu este întâmplător că actele fundamentale au devenit mijloace juridice de înfăptuire a dezideratelor naționale, de independență și unitate a tuturor românilor. Mai mult, rădăcinile istorice ale așezărilor noastre constituționale ne confirmă identitatea națională odată cu întemeierea statelor feudale, când atestarea documentară apare împiedecă ca un element semnificativ în exprimarea acesteia. Așa cum observa N. Iorga, în 1921, la dezbaterile organizate la Institutul Social Român pe tema noii Constituții a României, conștiința noastră „trăiește” pe baza ideilor fundamentale ieșite din conștiința populară a secolului al XIV-lea. „Voi face să se observe de la început, în ceea ce privește acest debut al vieții noastre politice, care este și viața constituțională, două lucruri: întâiu, însuși acest titlu de *Domnie a toată Țara Românească* dovedește cele trei lucruri...Statul românesc, cel întemeiat la Argeș pe la 1300, s-a sprijinit întâiu pe concepția că statul nou este un stat național, *a toată Țara Românească*; ideea de națiune este cuprinsă, am spus-o chiar în acest titlu; al doilea că nu este vorba de o națiune în afară de limitele bine definite ale unui teritoriu: se vorbește de Români, dar nu e un stat al Românilor ci unul al Țării Românești, definit teritorial pe baza ideii naționale.....A treia idee, pe lângă cea națională și cea a teritoriului definit, este ideea Domniei”.¹³ Strămoșii noștri au integrat în actele fundamentale principiile liberalismului european, dar au știut să mențină întotdeauna vie ideea națională pentru că au simțit și perceput limitele teritoriale ale românității lor.

Ideile liberale au fost receptate la noi de către mica boierime cu scopul de a lupta pentru câștigarea unor privilegii egale cu boierii cei mari, când, în mod paradoxal, liberalismul semnifică tocmai lichidarea privilegiilor.¹⁴ Micii boieri au făcut întâiu, așa cum spunea Xenopol, o simplă opoziție politică, dar treptat, pe măsură ce mica boierime se integrează economic tot mai mult în Europa, ea devine o clasă cu interese burgheze, profesând concepții burgheze. Ea nu mai aspiră la privilegii, ci maturizându-se rapid, acționează în direcția distrugerii lor, așa cum va apărea și se va manifesta boierimea mică românească la revoluția de la 1848. În geneza sa, liberalismul românesc nu a fost o doctrină de clasă, deoarece nu exista o burghezie care să lupte pentru înlocuirea regimului boieresc. Revoluțiile române de la 1821 și 1848 au fost înfrânte și la 1849, prin Convenția de la Balta-Liman, s-a revenit, în mare parte, la structurile vechiului regim feudal. Modernizarea societății și transformarea instituțiilor statului s-a înfăptuit, la români, prin intermediul reformelor, iar ritmul rapid al modernizării din perioada domniei lui Al. I. Cuza a permis intensificarea procesului de integrare europeană.¹⁵

Este demn de relevat că majoritatea boierimii românești, la 1864 își autoexpropriază marile latifundii, iar prin Constituția de la 1866 s-a depozat singură de privilegii printr-un act propriu de voință. Și realizează acest lucru datorită unui interes major individual și național, care definește și identitatea proprie a acestui grup social important al națiunii române. În Principatele românești, existând structuri tipice bizantine, privilegiile nu erau ereditare și ca atare ele erau nesigure, depinzând de voința unui stăpân despot, care putea hotărî existența sau anularea lor. Regimul constituțional asigură respectul proprietății, al drepturilor individuale, generând o mai mare stabilitate a societății. Pornind de la rezultanta acțiunilor boierimii românești, în perspectivă istorică, poate fi reevaluată atitudinea ei, pentru că uneori rezistența manifestată față de unele probleme sociale, dar mai ales juridice din viața societății românești nu a fost întotdeauna o simplă formă de opoziție „retrogradă” față de nou, înțeleasă în sens negativ ca *reacțiune*, ci o conduită

13 N. Iorga, „Istoricul Constituției românești”, în *Noua Constituție a României* (București: Tiparul Cultura Națională, f.a.), 8.

14 Șt. Zeletin, *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, ediția a II-a (București: Humanitas, 1991), 73.

15 Gh. Platon; V. Russu, V. Gh. Iacob Gh., I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă* (Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993), 8 și urm.

responsabilă, în consonanță cu modernizarea societății. De altfel, este știut faptul că în țările aflate sub dominație străină lupta dintre nou și vechi nu s-a desfășurat liniar, într-o manieră clasică, ci a fost extrem de complicată, confuză chiar, iar unele manifestări conservatoare într-un anumit fel, pot fi socotite progresiste din perspectiva apărării valorilor etnice, naționale.¹⁶

Dacă este indubitabil faptul că modernizarea societății românești a fost sensibil influențată de formele juridice și instituționale moderne europene, nu trebuie ignorat fondul local (tradițional), specific românesc care a conferit un conținut propriu, cu bune și rele, modelului ales. Această influențare reciprocă și permanentă a dat naștere unor forme de aculturație juridică, care și-au amprenta asupra instituțiilor politico-juridice moderne. De aici a rezultat constituționalismul specific românesc, care a caracterizat infrastructura juridică și instituțională a României moderne, reflectată în forma și conținutul Constituțiilor din 1866 și 1923.

2. Constituția de la 1866 - preambul al independenței naționale și al afirmării identității la români

Constituția de la 1866 deși a fost redactată sub presiunea evenimentelor politice care au apărut după înlăturarea de la domnie a lui Al.Ioan Cuza, ea se întemeia, așa cum menționam anterior, pe acte deja elaborate, a căror ideologie era cunoscută și sedimentată în rândul clasei politice românești. Mai mult, dezbaterile pe marginea proiectului de constituție au fost vii, îndelungate și contradictorii, consistența și realismul pragmatic al acestora conducându-ne la concluzia eliminării opiniei potrivit căreia Constituția de la 1866 a fost o „improvizație” sau o „copie grăbită” după un model străin.¹⁷

Elaborată, în condițiile în care, prin votul majorității deputaților Adunării Constituante, România devenise o monarhie ereditară prin aducerea pe tron a principelui Carol Ludovic de Hohenzollern-Sigmaringen, actul fundamental de la 1866 a îmbrăcat forma juridică a unui *pact*, rezultat din compromisul (înțelegerea) dintre monarh și reprezentanța națională. Această înțelegere era întărită de jurământul depus de Carol, la 30 iunie 1866, în fața Adunării Constituante: „Jur a păzi Constituțiunea și legile poporului român, de a menține drepturile lui naționale și integritatea teritoriului”.¹⁸

Constituția din 1866 a avut ca model Constituția belgiană din 1831, apreciată drept una dintre cele mai liberale din Europa, pentru că transcris cel mai fidel dreptul nescris englez. Constituția Belgiei era binecunoscută în spațiul românesc, fiind tradusă de Teodor Veisa la Iași, în 1857, împreună cu legea electorală și de organizare judecătorească a Belgiei.¹⁹ M. Kogălniceanu declara, în ședința din 11 septembrie a Comisiei Centrale de la Focșani că „trebuie să ne apropiem de legile minunate ale Belgiei... nu numai noi dar și străinii compară țara noastră cu Belgia și merităm numele ce ni s-a dat de multe ori, de Belgia Orientului”,²⁰ în memoria colectivă păstrându-se până astăzi această inspirată comparație. Având ca punct de

16 Platon, *Cum*, 2; George, ... 45-54.

17 A. Banciu, *Istoria vieții constituționale în România (1866-1991)* (București: Casa de Editură și Presă Șansa, 1996), 43-70.

18 I. Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică 1866-1938*, (București: Editura Enciclopedică, 2000), 11.

19 A. Banciu, *Rolul Constituției din 1923 în consolidarea unității Naționale. Evoluția problemei constituționale în România interbelică (1988)*, (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988), 20.

20 C.C., Angelescu (1926), „Izvoarele constituției române de la 1866”, *Dreptul* (nr. 30 și 31 din 1926), București), 23.

plecare un asemenea model, Constituția din 1866 a reprezentat forma juridică care a consacrat aspirațiile democratice ale națiunii române, prin statuarea unor principii deosebit de importante pentru funcționalitatea statului, cum ar fi: principiul suveranității naționale, principiul separațiunii puterilor, principiul guvernământului reprezentativ, principiul monarhiei ereditare, principiul responsabilității ministeriale, principiul supremației constituției asupra celorlalte legi. De asemenea, prin acest act fundamental au fost proclamate și garantate toate drepturile și libertățile civile înscrise în *Declarația drepturilor omului și cetățeanului* din 26 august 1789.

Constituția din 1866 (împărțită în 8 titluri și având 133 de articole) a înscris, pentru prima dată, în istoria vieții noastre statale caracterul *indivizibil* al statului român, care de la acea dată va purta numele oficial de *România*, în condițiile când țara noastră se găsea sub suzeranitatea Imperiului otoman, plătindu-i încă tribut și făcând parte nominal din administrația acestuia. Înscriind pe frontispiciul său principiul suveranității naționale și nespecificând în nici un articol relația de suzeranitate față de Poartă, Constituția din 1866 a reprezentat forma politico-juridică de manifestare a independenței României în planul relațiilor internaționale. Prin acest act fundamental, România realizează o adevărată deschidere cu caracter liberal, fiind primul stat constituțional al Europei de sud-est, în condițiile în care, după cum remarca C. Stere într-un discurs ținut în parlamentul României reîntregite după 1918, „Bulgaria nu se născuse încă, Serbia constituia un mic stat vasal, monarhia habsburgică trăia în urma frământărilor din 1848 sub regim absolutist; ea nu ajunsese măcar la pactul din 1867, care punea începutul modest al unei vieți constituționale. Rusia trecea spre instituții moderne, dar nu spre constituționalism”.²¹

Constituția din 1866 a condus la modificarea formei de guvernământ, în sensul că România se transforma dintr-o monarhie electivă într-o monarhie ereditară, ceea ce constituia o repunere în drepturi a doleanțelor *Adunărilor ad-hoc* din 1857 și o ignorare a hotărârilor Convenției de la Paris din 1858, termenul de „ereditară” și „străină” fiind considerate condițiile necesare și suficiente care să evite declanșarea, în viitor, a unor posibile dispute politice și dinastice la succesiunea tronului. Noua formă de guvernare se fundamenta pe principiul că toate puterile statului emană de la națiune, care nu le poate exercita decât prin „delegațiune”, în conformitate cu principiile și regulile precizate în constituție. Constituția se întemeia pe principiul separației puterilor în stat, în sensul că puterea legislativă era exercitată colectiv de către Domn și „Reprezentățiunea națională”, cea executivă fiind încredințată Domnului, în timp ce puterea judecătorească era exercitată de curți și tribunale. Reprezentața Națională era bicamerală, fiind constituită din Senat și Adunarea Deputaților, modul de recrutare și compunere a corpului electoral, întemeindu-se pe votul censitar și capacitar, electoratul fiind împărțit în patru colegii în funcție de venit, profesie și demnități deținute, sistem care, deși ar părea restrictiv, era preponderent în Europa în acea vreme, inclusiv în Constituția belgiană. Puterile constituționale ale domnului erau ereditare, specificându-se, totodată, faptul că acesta nu poate exercita alte puteri decât acelea date lui prin constituție. Se introducea, de asemenea, răspunderea ministerială, cu interdicția ca Domnul să poată apăra și exonera de răspundere pe un ministru, prin ordin verbal sau scris. În materie judecătorească, în afară de curțile și tribunalele ordinare, se mai înființau și curți cu jurați, care judecau crimele, precum și delictele politice și de presă, interzicându-se expres constituirea de tribunale excepționale.

Ocupându-se, pe larg, în titlul II „Despre drepturile românilor”, așezământul constituțional din 1866 prevedea și garanta cele mai importante și fundamentale libertăți, cum ar fi: libertatea conștiinței, a presei, a învățământului, a asocierii și întrunirilor, desființând, totodată, privilegiile și titlurile de noblețe străine (principe,

²¹ *Monitorul Oficial*, nr. 15 din 1 decembrie 1923, București, 173.

graf, baron etc.). Erau garantate inviolabilitatea persoanei și a domiciliului, secretul corespondenței, interzicându-se aplicarea sancțiunii cu moartea și confiscarea averii. Proprietatea era declarată ca „sacră și inviolabilă”, fiind prevăzute limitativ doar trei „cauze” de expropriere pentru utilitate publică (comunicații, salubritatea și lucrările de apărare a țării). Prin Constituția din 1866 s-a încercat o timidă rezolvare a „chestiunii” agrare, în sensul că proprietatea dată țăranilor prin legea rurală și despăgubirea garantată proprietarilor prin acea lege nu vor putea fi niciodată atinse, formulă juridică care nu a putut preveni disfuncțiile ce se vor manifesta, ulterior, în agricultura și gospodăria țărănească. Proclamând egalitatea tuturor cetățenilor români în fața legii, constituantul de la 1866 a încercat să rezolve și problema dobândirii cetățeniei române, prin introducerea unui articol special, prin care „numai străinii de rituri creștine” puteau obține împământenirea. La vremea respectivă s-a optat pentru această restricție, care excludea pe evrei și turci de posibilitatea dobândirii cetățeniei române, pe de-o parte din motive economice pentru evrei și din considerente istorice pentru turci, pe de altă parte, exista ideea, chiar în unele țări constituționale europene, că în acest fel se poate păstra și garanta mai bine identitatea națională.

Considerând că o constituție, spre deosebire de o lege ordinară, reprezintă o convenție între națiune și putere, Constituția din 1866 proclama principiul rigidității constituționale în sensul că acest act fundamental nu putea fi modificat prin lege ordinară, ci numai de camerele de revizuire, în conformitate cu formalitățile stabilite. Pentru acest motiv, ea a avut o mare durabilitate în timp rămânând în vigoare 57 de ani, modificările ce i-au fost aduse ulterior neschimbându-i esențial înfățișarea: a) în 1879, în urma tratatului de la Berlin, se modifică art.7 din Constituție privind la reglementarea naturalizării străinilor, în sensul că diferențele de credințe religioase și de confesiuni nu mai constituie un impediment spre dobândirea drepturilor civile și politice și spre exercitarea lor. Naturalizarea nu se putea acorda decât prin lege și în mod individual și, ca o consecință, numai românii sau cei naturalizați români puteau dobândi imobile rurale în România (Legea revizuitoare a articolului 7 din Constituție). Pe bună dreptate, această primă modificare a Constituției din 1866 răspundea necesității de a se obține recunoașterea României ca stat independent și membru al comunității europene; b) în urma declarării României ca Regat (în martie 1881), la 8 iunie 1884 se modifică dispozițiile constituționale privind regimul electoral, prerogativele regelui, ca șef al statului, precum și cele vizând întinderea și delimitarea hotarelor țării, regimul presei și cel al terenurilor rurale. Această modificare privea, în primul rând, extinderea dreptului de vot, prin reducerea numărului de colegii de la patru la trei în Adunarea Deputaților, scăderea censului necesar pentru a avea drept de vot, desființarea deosebirii dintre „alegători primari” și „alegători direcți” și prin extinderea scutirilor de cens, ceea ce va reprezenta un nou pas spre introducerea votului universal. De asemenea, se introduc noi garanții pentru libertatea presei, interzicându-se orice fel de cenzură, ca și arestul preventiv în materie de presă. În privința organizării statale și teritoriale, se dispunea înlocuirea termenului de „Principatele Române Unite” cu cel de „Regatul României” și a titlului de „Domn” cu cel de „Rege”. În sfârșit, ca urmare a alipirii Dobrogei la România, se extinde aplicarea prevederilor constituționale și în această zonă, „Regatul României cu județele sale din dreapta Dunării”, constituind, astfel, un singur stat indivizibil: c) la 29 iunie 1917, în condițiile în care Parlamentul României se afla în refugiu la Iași, în urma înaintării armatelor germane, se începe modificarea articolelor referitoare la votul universal, egal, direct, obligatoriu și secret și se extinde noțiunea de expropriere pentru „cauză de utilitate națională” a suprafețelor agricole, ceea ce făcea posibilă o largă expropriere, în viitor, a domeniilor și moșiilor rurale, concomitent cu împrăștierea țăranilor cultivatori.²² După realizarea Marii Uniri din

²² *Monitorul Oficial*, nr. 93 din 20 iulie 1917, București.

1918, prevederile Constituției din 1866 vor fi extinse, treptat, și în noile teritorii alipite (în noiembrie 1918 în Basarabia, iar în august 1919 în Bucovina, Transilvania, Banat, Crișana, Satu Mare și Maramureș).

Datorită unor limite intrinseci și extrinseci de formă și tehnică legislativă și a unor ambiguități de exprimare, precum și din cauza condițiilor în care a fost aplicată, Constituția din 1866 nu a fost întotdeauna respectată. Privind spre trecut și având în minte experiența actuală, ne putem pune întrebarea dacă elita politico-juridică de atunci și de acum este sau nu capabilă să aplice prevederile constituționale? În ce măsură ne-a afectat, în timp, pe noi ca români această cultura constituțională destul de duplicitară? Dacă putem oare accepta imaginile întunecate, cu o încărcătură caricaturală ale vieții politice românești din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, așa cum ele se relevă, fie din unele memorii, din presă, lucrări literare sau chiar istorice? Ce consecințe negative au avut și pot avea aceste manifestări asupra identității noastre?

În analiza acestei probleme extrem de sensibile nu trebuie să uităm o realitate istorică și anume aceea că pe o structură socială care nu putea admite decât un sistem de guvernare centralizatoare absolutistă, România „s-a încumetat (s.n.) a dezvolta un regim parlamentar”.²³ Ea a fost, într-un fel, obligată să-și adapteze regimul politic parlamentar la structura socială și politică existentă iar de aici au izvorât, în mare parte, limitele constituționalismului românesc, întrucât interesele societății în ansamblu se interferau și se ciocneau cu ale marilor proprietari, pe fondul unei slabe puteri economice a burgheziei fărâmițată în mai multe fracțiuni și grupări politice. La acestea se adăugau veleitățile personale ale oamenilor politici, care, deseori, au complicat grav natura spectrului politic, îngreunând accelerarea reformelor și amplitudinea modernizării.

Din punct de vedere social-economic societatea românească era polarizată, clasa mijlocie fiind extrem de redusă ca pondere (alcătuită numai din funcționari și cei ce desfășurau profesii liberale). În schimb, majoritatea țărănimii recent eliberată din clăcășie, în bună parte analfabetă, contrasta cu ponderea redusă a marilor proprietari (moșieri), mulți dintre ei având o educație aleasă căpătată în școlile occidentale. Datorită stadiului înapoiat de dezvoltare a României, în raport cu statele europene și apariției unui număr mare de probleme sociale ce se impuneau rezolvate a apărut dezacordul între formă și fond, accentuat de menținerea în administrația noastră a unor practici întemeiate pe fraudă și corupție, care contrastau cu fondul valoric și democratic al legiurilor fundamentale de organizare și funcționare a statului și administrației de esență europeană. Chiar dacă criticile aduse legiurilor noastre fundamentale pot fi dure, nu putem totuși să oțimem marele merit creator al liberalismului românesc care a triumfat în dezvoltarea României moderne prin ceea ce s-a numit „teoria formei creatoare de fond”, potrivit căreia păstrarea principiilor și structurilor constituționale moderne europene, dar adaptate și grefate specificului românesc, reprezentau condiții esențiale pentru asigurarea dezvoltării democratice a României. Elita politico-juridică românească de atunci și-a asumat sincer aceste valori și a căutat să-și promoveze propria ideologie, să o transpună în viața socială. Iar, în acest demers, monarhia și partidele politice au avut un rol decisiv și o colaborare benefică pentru societatea românească antebelică.

Instituționalizarea regimului monarhiei constituționale (1866), bazat pe alegeri periodice, deși a grăbit încheierea organizatorică a partidelor politice, acestea se aflau la începutul activității lor politice, fiind confruntate cu o multitudine de probleme juridice, sociale, morale, comportamentale etc. Modul în care s-au constituit partidele noastre politice, prin particularitatea diferențierii boierimii românești în două categorii, după cum spunea Xenopol, boierii mari care aderă la

23 Zeletin, *Burghezia*, 184.

principiile conservatoare și boierii mici care aderă la liberalism a complicat „forma și fondul” confruntărilor politice.²⁴ La aceasta adăugăm faptul că partidele politice, prin originea lor, se înfățișau nu atât ca grupări de clasă, ci ca grupări de principii, care susțineau fie interesele marilor proprietari, fie ale burgheziei în formare. Între conservatori și liberali neexistând diferențieri prea mari sub aspectul originii lor, spectrul politic apărea destul de confuz. Într-o societate în care, la 1866, sistemul partidelor politice se afla de abia la începutul încheierii sale (formal cele două partide ale liberalilor și conservatorilor nefiind încă constituite) monarhul ocupa o poziție importantă în acțiunea de „temperare” a disputelor politice, având în practica politică posibilități de intervenție majore. Din această cauză liberalii și conservatorii au deschis o luptă acerbă pentru putere, urmărind să-și atragă de partea lor instituția domniei. Carol I, disciplinat și riguros, integru din punct de vedere moral, având o bună educație, prin echilibrul de care a dat dovadă, a reușit să calmeze învolburările politice, să întărească sistemul bipartid și să pună temeliile unei vieți constituționale moderne.

Preconizând o monarhie cu puteri limitate, după modelul englez, liberalii radicali au încercat, fără rezultat, să voteze Constituția înainte de venirea lui Carol I. Mai târziu, în perioada, interbelică, când liberalii se vor opune atitudinilor anticonstituționale ale lui Carol al II-lea, ei își vor argumenta pozițiile prin sublinierea repetată că, la noi, Constituția a dat țării monarhia și nu invers.

Prerogativele Coroanei au fost mari în vremea lui Carol I (1866-1914), domnul și apoi regele (1881) prin mijloacele oferite de Constituție fiind elementul moderator și de control al celor trei puteri, chemat să asigure stabilitatea întregului sistem constituțional. Dar, cu toate acestea hotărârile monarhului nu au fost singulare. În practica constituțională, șefii partidelor politice și colaboratorii lor apropiați erau factori determinanți în luarea deciziilor guvernamentale. Jocul de interese dintre partidele politice, decis în final de rege, avea o influență predominantă asupra electoratului român, care în timp a avut posibilitatea să se formeze civic și politic.

Credem că se impune și relevarea manierei în care regele intervenea pentru adoptarea soluțiilor propuse de partidele politice în raport cu nevoile reale ale țării. Deși străin, prin naștere, de poporul român, Carol s-a străduit să înțeleagă „pulsul” țării, dând prioritate liberarilor în guvernare,²⁵ favorizând cultivarea opiniei publice și acționând pentru deplina libertate a manifestărilor ei, neîngrădind exprimarea liberă a părerilor, mai ales, prin presă. Așa cum glăsuia primul Mesaj Domnesc din noiembrie 1866, condiția principală de stabilitate și de progres era respectul Constituțiunii și stricta exercitare a legilor, iar pentru îndeplinirea acestui scop guvernul, „cere concursul activ al tuturor cetățenilor, pentru a stârpi viciile atât de adânc înrădăcinate în administrație și justiție. Numai cu acest preț vom putea ridica prestigiul autorității, vom introduce sincera și leala respectare a instituțiilor, a libertății bine înțelese, a legalității și drepturilor tuturor”.²⁶ Aflat sub presiunea conservatorilor, care acuzau presa de excese și atitudini licențioase, de atacuri „grosolane” și deseori nejustificate la adresa autorităților și oamenilor politici, Carol I se opunea luării unor măsuri restrictive împotriva libertății acesteia.²⁷

Dincolo de limitele Constituției din 1866, este indubitabil că ea a deschis calea progresului social, economic, politic și cultural al României. Pe baza ei, s-a putut desfășura în România o viață parlamentară intensă, consolidându-se și afirmându-se regimul parlamentar-democratic și instituțiile fundamentale ale statului. Constituția

24 A.D. Xenopol, A.D., (1898), *Primul proiect de Constituțiune al Moldovei din 1922. Originile partidului conservator și ale celui liberal* (București: Institutul de Arte Grafice, Carol Gobl, 1898), 161.

25 Mamina, *Monarhia*, 299-303.

26 Mamina, *Monarhia*, 192.

27 Regele Carol I al României, *Cuvântări și scrisori*, I (București: 1919), 138-140.

din 1866 a contribuit la democratizarea treptată a structurilor statului și societății și la formarea spiritului civic al indivizilor, permițând, totodată, confruntarea deschisă a opiniilor politice atât în dezbaterile parlamentare, cât și prin intermediul presei scrise, considerată în epocă „podoabă” a instituțiilor și libertăților publice. Iar invocarea Constituției și a necesității respectării ei a făcut ca, treptat, constituționalismul să devină o formă de gândire și manifestare a unor categorii sociale diverse, iar corelarea acestuia cu tendințele de extindere a drepturilor și libertăților democratice au determinat, în bună măsură, dezvoltarea unei opinii democratice în România.

Sub legiuirea fundamentală de la 1866, România și-a cucerit independența, și-a redobândit teritoriul până la mare, s-a dezvoltat economic pe calea capitalismului creându-și, totodată, condițiile politice și spirituale care i-au dat posibilitatea să-și desăvârșască unirea. Prin caracterul și conținutul ei, Constituția din 1866 a reprezentat o formă în plus de atragere a românilor aflați sub dominația vremelnică a unor imperii străine, care au văzut în ea garanția juridică și politică a emancipării și reîntregirii lor naționale. De altfel, reîntregirea națională realizată în 1918, în jurul vechiului Regat al României, a făcut ca toate provinciile locuite de români să intre în mod normal, dar legitim, în organizarea politică și de stat întemeiată pe așezământul fundamental din 1866. De aceea, o nouă constituție se impunea a fi elaborată după Unirea din 1918 nu atât din necesitatea aplicabilității ei pe întreg teritoriul României reîntregite, cât mai ales pentru a conferi o bază juridică nouă organizării statului român, în raport cu evoluția realităților politice și naționale din întreaga Europă.

3. Consolidarea identității naționale și a statalității unitare, sub imperiul Constituției din 1923

România interbelică a rămas în conștiința istorică prin denumirea de România Mare, ea fiind frumoasa operă înfăptuită de oamenii vechii României care au știut să îmbine, cu un remarcabil talent politic, împrejurările interne și internaționale ale vremii, în folosul întregii țări pentru a concretiza dorința de veacuri a tuturor românilor.

România Mare nu a însemnat doar teritorii românești reunificate, granițe mult lărgite, ci și un nou sistem social-politic și cultural, care prin reforme radicale a modificat substanțial structurile economice, sociale, politice ale vechii României. Pentru unii oameni politici, istorici, juriști există încă întrebarea dacă aceste transformări, înnoiri sociale și politice-juridice bruște nu au tulburat adânc echilibrul socio-politic al țării, deschizând calea unor frământări interne care au favorizat sau grăbit alunecarea țării spre autoritarism și apoi totalitarism? În ce măsură evoluția prea rapidă a României Mari a deschis calea unei involuții în planul structurilor politice ale țării, care nu a mai putut fi stăvilită, oprită? Dacă funcționarea incompletă, greoaie a instituțiilor democratice a generat, în final, negarea unui curs democratic european urmat de istoria românească încă de la începutul veacului al XIX-lea? Sau dacă România putea fi exclusă din rândurile țărilor Europei de Est, marcate de restrângerea cercului democrației care a afectat, în deceniul al patrulea, mai ales această zonă? Pentru că, în fond, din punct de vedere al instituțiilor sale fundamentale România Mare a încetat să existe încă din 1938, când lovitura de stat regală deschidea drumul țării către regimurile autoritare și dictatoriale, către o dezvoltare contrară tradițiilor democratice pe care se întemeiasă întreaga istorie modernă a românilor. Unele din întrebări pot, în parte, rămâne valabile și astăzi dacă urmărim cursul sinuos și controversat al evoluției și involuției structurilor noastre politico-juridice.

În perioada interbelică problema constituțională s-a aflat în centrul dezbaterilor, care au frământat societatea românească. Cu siguranță, există o particularitate

a românilor legată de preocuparea, uneori excesivă pentru Constituții și legile elaborate în temeiul acestora. Și credem că fenomenul își are cauza adâncă în încălcarea repetată a lor, pe parcursul timpului, în evoluțiile și involuțiile politico-juridice, care au generat o teamă ancestrală la nivelul elitelor, dar și al societății românești în ansamblul ei, de modificare a cursului democratic firesc al așezămintelor constituționale.

Problema constituțională, dimensiunile ce o caracterizează și definesc, precum și implicațiile social-politice ale acesteia în istoria României interbelice, oferă posibilitatea formulării unor răspunsuri adecvate întrebărilor puse în discuție mai sus.

În viziunea noastră, problema constituțională include nu numai conținutul constituției, caracterul și structura ei, nu numai condițiile economice, politice și spirituale care au reclamat-o, ci întreg procesul complex de edificare, aplicare, consolidare și apărare a regimului politic în care s-a creat și în care a funcționat. În acest caz, este vorba de toate cerințele, nevoile, ambițiile și idealurile burgheziei românești în ascensiune, proces care se derulează în tiparele intereselor economice, politice, ideologice ale acesteia și reflectă, în același timp, într-o formă explicită, acuitatea contradicțiilor dintre diferiți factori de putere în viața economică și politică a statului.

Problema constituțională nu este deci, la origine, atât o problemă de ordin juridic, ci de putere, de exercițiu al conducerii statale, fiind cuprinsă în modul de interferare, de conjugare a intereselor, acțiunilor și tendințelor forțelor politice ale vremii (constituite în cadrul partidist sau gravitând în jurul unor partide), de impunere a unei formule de guvernare a țării, cât și măsura în care aceasta izvorăște și se reflectă apoi în ideologia respectivelor forțe. Dacă, în fapt, problema constituțională rezidă în complexa împletire de factori, interese, tendințe, procese politice, în ultimă instanță ea a fost propulsată pe terenul relațiilor dintre partidele politice ale vremii, devenind manifestă atât prin acțiunile politice ale acestora, cât și prin expresia ideologică a activității lor. Din acest punct de vedere, problema constituțională apare ca o atitudine a forțelor politice în raport cu necesitatea realizării unei noi organizări a țării, în condițiile deschise de actul întregirii din 1918, cu modalitățile practice de aplicare ale Constituției, de funcționalitate a regimului parlamentar, cât și în raport cu instituția monarhică și cu încercările regelui Carol II de a trece, imediat după venirea lui în țară, la o reorganizare a statului prin întărirea puterii executive. Ea apare în disputele parlamentare, în programele elaborate cu prilejul congreselor, în doctrinele politice, în numeroasele comentarii din presă privind viața constituțională în România, după cum se face vădită în reacțiile la aceste comentarii. Apare și în discuțiile teoretice dintre istorici, juriști, sociologi, economiști, politologi. De fapt, definirea conceptului de „problemă” include analiza Constituției ca o categorie istorică. Într-un fel se pune „problema” în 1920-1922, altfel în 1937-1938. Orice categorie istorică trebuie judecată în funcție de fenomenele social-istorice de care este legată, determinată, pe care le slujește sau le împiedică în dezvoltarea lor. Aceeași constituție, deși este potrivită pentru dezvoltarea unui stat, poate fi încălcată și abandonată, pentru ca apoi, pornind de la propriile-i calități, să se revină din nou, pentru scurt timp, la conținutul ei (cum este cazul Constituției din 1923).

Oamenii politici ai generației interbelice care au inspirat și participat la acțiunea de elaborare a Constituției din 1923 erau ei înșiși marcați de interese aparținând fiecărui partid sau provincie istorică din care proveneau (Brătienii, fruntașii politici transilvăneni, intelectualii legați de tradiția românească din Bucovina și Basarabia). Dar, dincolo de dispute erau cu toții spirite europene, democratice, formate în mare parte în veacul al XIX-lea. Erau oameni însuflețiți și înarmați cu o ideologie politică străbătută de ideea unificării statului român, unificare pe care voiau să o consolideze și să o păstreze ca pe un mare ideal, în sfârșit împlinit.

Dobândind o semnificație politică și juridică aparte, mai ales, după formarea statului național unitar, problema constituțională nu se încheie odată cu elaborarea Constituției din 1923. Dimpotrivă, noul act adoptat a dezvăluit și mai mult caracterul său de proces deschis, de „problemă”, înțeleasă ca o confruntare permanentă a Constituției cu realitatea socială pentru care a fost creată. Dacă, pentru acest motiv, Constituția din 1923 a reprezentat la început „ținta” unor atacuri din partea unor partide, în lupta lor pentru putere, și chiar a opiniei publice, ea devine treptat *Constituția Unificării României Mari*, liantul politico-juridic al cimentării și sudării teritoriale românești, iar între anii 1930-1933 „pilonul” de apărare a regimului parlamentar împotriva forțelor dictatoriale interne și a revanșismului extern.

În evaluarea problemei constituționale în România interbelică trebuie să avem în vedere și anumiți factori istorici specifici, care și-au pus amprenta asupra desfășurării evenimentelor și au influențat atitudinile românilor: a) statul se află în perioada de consolidare a unității teritoriale, consolidare care trebuia să se facă în jurul vechii României libere, a Regatului; b) diferențele de organizare și de viață ale provinciilor de veacuri despărțite, care aveau însă multe elemente proprii, trebuiau încorporate într-un singur stat: România întregită; c) adversitățile externe, pretențiile teritoriale nu au încetat niciodată, dimpotrivă în timpul crizei din 1929-1933 ele s-au declanșat de către forțele dictatoriale, războinice ale Europei sub forma revizionismului; d) spre sfârșitul deceniului patru, cu toate presiunile ideologiilor autoritare sau totalitare, în Europa de Est numai Cehoslovacia și România reușiseră să-și păstreze structurile constituționale tradiționale.

Climatul politic, social și cultural al României interbelice a fost influențat de dominarea vieții politice de către Partidul Liberal prin energicul și autoritarul I.C. Brătianu, de frământările din sânul monarhiei (îndepărtarea prințului moștenitor Carol, moartea pretimpurie a regelui Ferdinand, de instaurarea Regenței și reastaurația lui Carol al II-lea). Acestea s-au corelat cu dispariția neașteptat de rapidă a generației ctitorilor României Mari. Vechea clasă politică care înfăptuise unirea și-a diminuat sensibil ponderea după 1930, fiind în același timp, depășită de schimbările spectaculoase petrecute în politica internațională, precum și copleșită de noua generație politică născută din reformele democratice înfăptuite după război; o generație cu altă mentalitate, dominată de arivism, corupție și lipsită de loialitate, de idealurile și trăsăturile civice tradiționale și, mai grav, de o viziune politică limpede, în ansamblul problemelor dificile ce frământau viața continentului european. Mai mult, vechea elită politică rămasă în viață și care, în trecut, fusese unită prin scopuri politice, naționale, era ea însăși dezbinată, măcinată de propriile mentalități care intrau, deseori, în conflict cu structurile de organizare ale României întregite. Pentru că oamenii politici din vechiul Regat, ardelenii, bucovinenii sau basarabienii veneau în procesul de edificare al României Mari cu mentalități și interese sociale, politice, culturale specifice provinciilor care s-au unit cu țara și care aveau nevoie de timp pentru a fi conciliate în practică politică comună a statului întregit. Apoi este evident că presiunile și ingerințele grupărilor de extremă dreaptă și stângă au avut efecte directe asupra condițiilor de elaborare, promulgare și aplicare a constituției în perioada interbelică.

Derularea vieții constituționale în România, în perioada la care ne referim, apare ca un proces sinuos, cuprinzând atât elemente funcționale, sincronice, evolutive care au contribuit la statuarea regimului parlamentar democratic cât și elemente disfuncționale, diacronice, involutive care au dus la autodesființarea pe parcurs a unor instituții parlamentar-democratice și la disoluția treptată a monarhiei constituționale, spre a ajunge la regimul de autoritate monarhică, moment care a cerut o nouă organizare a țării, o nouă Constituție.

Analiza acestui proces reclamă, în mod firesc, întrebarea: a fost regimul de autoritate monarhică numai o consecință a degradării treptate a regimului parlamentar

bazat pe funcționalitatea partidelor politice tradiționale, a dorinței și voinței explicite și implicite a monarhului de a governa autoritar sau trebuie să avem în vedere și implicațiile factorilor externi, ca și ponderea lor în creșterea presiunii exercitate asupra securității, independenței și integrității României? În acest sens, trebuie să ținem seama că, încă din 1931, prin ocuparea Mancuriei apare un prim focar de război, iar în 1933, prin instaurarea dictaturii hitleriste, revanșismul german devenise o politică oficială, antrenând diverse alianțe de revizuire a tratatelor de pace de după primul război mondial; dacă în 1933 se adopta pactul de reorganizare a Micii înțelegeri și în 1934 se crea Înțelegerea Balcanică, în 1936 Hitler ocupa zona renană și fascismul spaniol începea declanșarea războiului civil, iar în 1937 Germania nazistă trecea la pregătirea amănunțită a planurilor de război. Slăbirea democrațiilor occidentale și creșterea puterii Germaniei și Italiei au agravat intens degradarea politică. Este limpede că în explicarea rezultantei problemei constituționale, adică înlocuirea Constituției din 1923 cu Constituția din 1938, care a însemnat prima involuție în planul formelor constituționale elaborate și adoptate în societatea românească, trebuie avute în vedere toate aceste aspecte și fenomene. De atunci, România a avut parte de un șir de lovituri de stat care au degradat construcția modernă, europeană a structurilor sale statale, chiar înainte de distrugerea lor de către totalitarismul comunist. Dar, valențele pozitive ale Constituției din 1923 au rămas în conștiința românilor, căpătând în acest an centenar dimensiuni simbolice. Pentru generația tânără de astăzi și nu numai, cunoașterea modului prin care Constituția din 1923 și-a îndeplinit menirea, ca lege supremă a statului, consolidând unirea românilor, reprezintă un reper istoric aparte, cu consecințe benefice pentru dezvoltarea actuală a statului român. Și asta deoarece, pe baza acestei legi fundamentale, cetățenii României interbelice au lăsat un model de urmat, pentru felul cum și-au integrat în practica politico-juridică dorințele naționale, și-au perfecționat instituțiile și legislația, și-au afirmat atitudinile democratice și au respins extremismele, și-au conturat și modelat comportamentele politice și civice.

O importanță aparte în efortul de construcție a Constituției din 1923 a avut-o ciclul de prelegeri desfășurate la Institutul Social Român, cu scopul de a sensibiliza interesul opiniei publice pentru noul așezământ constituțional al României și de a realiza un fel de sondaj „antelegislativ” privind diferitele proiecte constituționale avansate de partidele și grupările politice. Această formă de sondare a opiniei publice urmărea un dublu scop: pe de o parte, se încerca reliefaarea caracterului național al noii constituții românești, care prelua și încorpora tradițiile noastre constituționale de peste un secol și jumătate, iar pe de altă parte reprezenta o formulă democratică de dezbatere impusă de problematica complexă a dezvoltării pe baze noi a societății românești. În plus, aceste dezbateri trebuiau să conducă la creșterea spiritului civic și de responsabilitate al indivizilor în raport cu noua organizare constituțională, întrucât, după cum preciza Dimitrie Gusti, nu este de ajuns „să se voteze o constituție, ca o țară să devină un stat constituțional și să apară moravuri constituționale”.²⁸

Concretizate în două cicluri, dintre care primul a cuprins 23 de prelegeri publice dedicate noii Constituții a României, iar cel de-al doilea 19 prelegeri publice, în care au fost dezbătute și explicate principalele doctrine ale partidelor politice din România, acestea au antrenat un spectru politic larg, de la liberali, țărăniști și conservatori, la sindicalști, solidarști și chiar socialiști, nefiind ignorate opiniile reprezentanților minorităților naționale (maghiară și germană), ceea ce denotă caracterul democratic, de emulație științifică și ideologică în care ele s-au desfășurat.

Primul ciclu de conferințe publice, consacrat formei de organizare constituțională a statului român întregit, s-a derulat pe parcursul a șase luni de zile din 18 decembrie 1921 până 4 iunie 1922, devansând cu aproape un an elaborarea

28 Gusti, „Cuvânt”, 2.

și promulgarea Constituției României din 1923. Dincolo de analizele și aprecierile teoretice și practice privind noua constituție, este semnificativ vibrantul apel al marelui sociolog Dimitrie Gusti la spiritul de toleranță și înțelegere pe care noul așezământ constituțional trebuia să-l aibă față de toate diferențele politice și minoritare existente în societatea românească: „Edificiul nou constituțional va trebui să găzduiască, cu spirit larg de toleranță, toate tendințele sociale și politice”.²⁹

Alături de preocuparea expresă privitoare la unitatea națională și în acord direct cu aceasta, a existat o dezbaterie intensă legată de modalitatea prin care noul așezământ fundamental poate îngloba, sub toate formele, din punct de vedere juridic dimensiunile culturale a statului întregit, pentru a deschide calea spre dezvoltarea și propășirea tuturor indivizilor, din toate straturile sociale, prin școală, cultură, presă. Gusti sublinia că pentru a fi validă și eficientă, dincolo de eleganța tehnicii legislative, o constituție „trebuie să cuprindă o redactare pe cât mai aproape de limba poporului, pentru a fi înțeleasă de toți cetățenii României întregite... Ea va trebui să devină catehismul politicii naționale, iar studierea și adâncirea ei, un stimulent de educațiune politică a națiunii”.³⁰ Dacă în conținutul dezbaterilor s-a insistat mult asupra rolului cultural pe care trebuia să-l îndeplinească constituția, ea a fost concepută a fi nu numai cadrul politic și juridic al desfășurării vieții naționale, ci și factorul decisiv care să stimuleze învățământul, dezvoltarea culturală: „Cum se va putea oare realiza unificarea politică și administrativă - se întreba, de pildă, D. Gusti - decât pe cale culturală, pe cale sufletească”.³¹

Puternica emulație științifică, culturală, politică generată de elaborarea Constituției din 1923, dovedea că noul act fundamental era așteptat ca un veșmânt sărbătoresc al Marii Uniri și, totodată, ca armătura solidă de zidire și consolidare a noului stat realizat cu atâtea jertfe. Nu s-a neglijat nici modul cum priveau celelalte țări, mai ales Franța și Anglia, acest cristal concentrat al realității geografice, economice, sociale, al legilor și al politicii interne și externe al noi României. Pentru că dincolo de nevoia internă a dezvoltării societății noastre pe calea progresului, România se afla într-un context internațional ce-i crea obligații politice și moral-juridice de constituționalitate, fiind legată prin vechimea alianțelor sale de țări constituționale de tradiție ale Europei. Nu întâmplător, dezbaterile pe marginea Constituției s-au făcut în raport cu noile constituții europene, textul lor fiind difuzat integral și cunoscut de oamenii politici, juriști, sociologi, angajați în acțiunea de a contribui constructiv la așezământul României Mari. „Să sperăm – afirma D. Gusti - și să dorim că viitoarea constituție va deveni regulatorul unei vieți naționale mai avântate, care ne va întări înăuntru și ne va înălța în afară între națiuni”.³² Ulterior, după ce Constituția din 1923 va fi abrogată și înlocuită de cea a lui Carol al II-lea din 1938, Gusti și-a amendat acest entuziasm juridic iluminist, considerând că orice constituție are o serie de limite inerente, mai ales în ceea ce privește aplicarea ei, între principiile enunțate și realitatea acestora, atunci când spunea cu scepticism: „S-a crezut multă vreme în puterea nelimitată a legilor și a reformelor politice. S-a crezut că este de ajuns să se voteze o constituție ca o țară să devină un stat constituțional și să apară moravuri constituționale. Experiența aceasta s-a dovedit însă dezastruoasă”.³³

Baza politică și națională a schimbării ordinii constituționale a României în acord cu noile realități istorice de după Primul Război Mondial a fost Actul Unirii de la Alba Iulia. Modalitatea de înfăptuire a idealului național, prin afirmarea principiului de suveranitate națională și a dreptului de autodeterminare,

29 D. Gusti, „Individ, societate și stat în Constituția viitoare”, în *Noua Constituție a României* (București: Tiparul Cultura Națională, f.a.), 423.

30 Gusti, „Individ”, 424.

31 Gusti, „Individ”, 425.

32 Gusti, „Individ”, 425.

33 Gusti, *Știința*, 25.

deschidea perspectiva democratică a desăvârșirii unității naționale. Rezoluția Adunării Naționale de la Alba Iulia, din 18 noiembrie/1 decembrie 1918 (document păstrat la Arhivele Statului București, fond Consiliul Dirigent, în copie, originalul aflându-se la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia), proclamă principiile fundamentale menite a contribui la propășirea statului unitar roman. Textul Proclamației era concis, dar de o admirabilă generozitate față de cei care trăiesc pe acest pământ, garantându-se deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Proclamația implica redefinirea fundamentelor statului roman, în perspectiva deschiderii unei Adunări Constituante, aceasta fiind un document programatic de referință în organizarea constituțională a României întregite, un adevărat anteproiect de constituție. Considerăm că elaborarea unei noi Constituții, deși vechea putea fi modificată, s-a datorat tocmai nevoii de a respecta și cerințele Proclamației de la Alba-Iulia.

Adunarea Națională de la Alba Iulia a schițat bazele unui program de reorganizare a întregii țări, care a devenit documentul de fond pentru reorganizarea democratică a României. Privită în dimensiunea istorică a celor aproape 100 de ani care au trecut de la marea unire, Rezoluția de la Alba Iulia, înscrisă în cadrul unui text solemn reprezintă, peste timp, legătura firească cu documentele constituționale elaborate de români cu mai bine de un secol și jumătate în urmă, iar tonul său grav, deschis spre viitor și eternitate definește, în fapt, prin refuzul urii și al dezbinării, construcția actuală a statului român unitar.

Constituția din 1923 rămâne cu această menire de a fi Constituția Unificării, a legării și sudării teritoriale, economice, politice și spirituale a României Mari. Ea a deschis o nouă etapă în calea dezvoltării României interbelice pe calea democrației, având ca obiectiv principal desăvârșirea organizării statale și a vieții sociale unitare. Pe baza Constituției s-a putut realiza într-un ritm relativ rapid, întreg procesul de unificare legislativă a României. Dacă până la 1918, vechile provincii unite cu țara (Transilvania, Basarabia, Bucovina și Banat) s-au dezvoltat în cadrul unor norme, practici și sisteme juridice diferite, impuse de dominația străină și care se deosebeau ca spirit și principii de cele ale vechii României, ele trebuiau să-și găsească o fuziune organică în legislația de unificare, valabilă pentru întreg teritoriul românesc și pentru întreg poporul român. Stipulând expres, într-un articol final, că „se vor revizui toate codicile și legile existente în diferitele părți ale statului român spre a se pune în armonie cu Constituțiunea de față și asigura unitatea legislativă” (art.137), Constituția din 1923 reprezintă nucleul principal în jurul căruia s-a desăvârșit unificarea legislativă a României Mari. Acest proces s-a realizat atât prin extinderea legilor din vechiul Regat pe tot cuprinsul țării întregite, cât și prin punerea de acord a legislației existente cu Constituția, în scopul ajustării și adaptării vechilor instituții juridice la noile condiții, dar și a creării unor noi infrastructuri legislative care să răspundă necesităților de progres și dezvoltare ale țării noastre. Printr-o serie de legi, elaborate pe baza Constituției din 1923, se extind prevederile organizării judecătorești civile, comerciale și penale, ale învățământului, ale codului silvic etc. în toate provinciile alipite României, iar prin crearea Consiliului legislativ, în 26 februarie 1925³⁴, acest organism a fost însărcinat să alcătuiască proiectele de unificare legislativă și regulamentele generale de aplicare a legilor.

Regimul minorităților înscris în Constituția din 1923 a izvorât din convingerea că sudarea sufletească a tuturor cetățenilor țării, indiferent de originea etnică reprezintă o condiție sine qua non pentru consolidarea statului român întregit. Acordând o serie de drepturi și libertăți democratice pentru toți cetățenii, Constituția din 1923 a înlesnit accesul la viața politică și culturală a acestora. Iar dacă, pe parcurs unele

34 C. Hamangiu, *Unificarea legislativă a României, proiect de lege și expunere de motive* (București; Imprimeria Națională, 1931), 8.

prevederi nu vor fi garantate sau respectate, ele vor afecta deopotrivă pe toți locuitorii țării și cu atât mai mult pe români, aflați în covârșitoare majoritate în structura socială și etnică a țării. De pildă, în 1938, maghiarii constituiau din punct de vedere etnic 7,9% din totalul populației țării, germanii 4,1%, evreii 4,0%, bulgarii 2%, românii 1%, turcii 0,9%, găgăuzii 0,6%, polonezii 0,3%, grecii și tătarii 0,1%, alții 0,3%.³⁵

Constituția din 1923 și legile de unificare au contribuit nu numai la consolidarea unitară din punct de vedere economic, administrativ, cultural a țării, ci și la unificarea sufletească a cetățenilor, la diminuarea lentă a resentimentelor acestora. Fricțiunile dintre românii din Vechiul Regat, Transilvania, Bucovina și Basarabia s-au ameliorat treptat, iar percepția negativă a „regătenilor”, care vor să acapareze funcțiile de conducere și bogățiile noilor provincii unite cu țara s-a estompat în timp.

Constituția din 1923 (ca, de altfel și cea din 1866) a îmbrăcat forma unui *pact*, rezultat din compromisul (înțelegerea) dintre monarh și reprezentanța națională. Caracterul de pact al Constituției din 1923 rezultă atât din modul de votare a ei de către ambele camere ale reprezentanței naționale (Adunarea Deputaților și Senat) cât și în sancționarea de către rege, urmată de depunerea jurământului monarhului în fața Reprezentanței Naționale, prin care se angaja solemn că va păzi și respecta Constituția.

Conținutul Constituției din 1923 includea 138 de articole spre deosebire de cea din 1866 care avea 128 de articole (afară de titlul VIII, dispozițiuni tranzitorii și suplimentare ce cuprinde, 5 articole). Au fost înlocuite sau modificate integral 20 de articole, fiind incluse 7 articole noi; de asemenea, au fost reformulate sau au primit adăsurii 25 de articole, în timp ce 76 de articole ale vechii Constituții au rămas neschimbate (Negulescu, 1938, p.190). Dând o consacrare juridică realităților social-istorice ale României întregite, pot fi identificate cel puțin 5 trăsături și particularități specifice, care conferă o anumită individualitate și originalitate acestui așezământ juridic.

În primul rând, Constituția din 1923 ni se înfățișează ca o lucrare metodică și judicios structurată (Negulescu, 1927, p.127), cuprinzând, în cele 8 titluri ale sale, prescripții referitoare la elementele constitutive ale statului, organizarea și funcționarea puterilor statului (legislativă, executivă, judecătorească), alcătuirea și funcționarea sistemului electoral, organizarea socială, armată, financiară, administrativă etc. Ea introducea o serie de principii caracteristice funcționării democrației, cum ar fi: declarația drepturilor și libertăților românilor, fără deosebire de origine etnică, limbă sau religie, egalitatea cetățenilor în societate și înaintea legii, fără deosebire de naștere sau clasă socială, garantarea proprietății de orice natură, precum și a creanțelor asupra statului, naționalizarea zăcămintelor miniere, principiul votului universal, egal, direct, obligator și secret, principiul legalității.

În al doilea rând, în Constituția din 1923, principiul legalității și supremației Constituției este mai bine exprimat decât în cea din 1866. Astfel, așezământului din 1923 preciza expres că „numai Curtea de Casație în sesiuni unite are dreptul de a judeca constituționalitatea legilor și a declara inaplicabile pe acelea care sunt contrare Constituției” (art.103), în timp ce, sub imperiul Constituției din 1866 numai puterea legiuitoare era chemată să interpreteze Constituția. Deci, în 1923 norma constituțională deține locul suprem, ea fiind superioară tuturor legilor ordinare, hotărârilor și regulamentelor, care trebuie elaborate în baza și prin respectarea Constituției. Drept garant al integrității Constituției este desemnată Curtea de Casație (cu precizarea, „în secțiuni unite”), care devine instanța supremă investită cu examinarea și verificarea valorii constituționale a legilor, având dreptul de a declara că o anumită normă (lege) juridică nu este aplicabilă părților, dacă nu a fost elaborată cu respectarea Constituției. Preocupat de întărirea și consolidarea principiului

35 S. Manuilă, M. Georgescu, *Populația României, în Enciclopedia României, vol. I*, (București: Imprimeria Națională, 1938), 149-151.

legalității și supremației legii, constituentul de la 1923 a considerat necesară limitarea actelor puterii executive, proclamând, prin articolul 107, dreptul puterii judecătorești de a declara inaplicabile pe cele neconforme cu principiile stabilite în Constituție (pe baza articolului 107 din constituție va fi elaborată legea contenciosului administrativ din 1925)

În al treilea rând, Constituția din 1923 formulează, mult mai bine și mai precis, comparativ cu cea din 1866, *principiul suveranității naționale* și anume: 1) prin declararea statului român ca stat *național, unitar și indivizibil* al cărui teritoriu este *inalienabil*; 2) prin *interdicția colonizării* teritoriului național cu populații sau grupuri etnice-străine; 3) prin declarația că puterea politică aparține *națiunii*, dar care nu o exercită direct, ci prin reprezentanți aleși de corpul electoral, alcătuit din cetățeni majoritari care aleg prin vot universal, direct, egal, obligatoriu și secret.

În al patrulea rând, Constituția din 1923 dă o caracterizare mai potrivită cu nevoile sociale dreptului de proprietate,³⁶ admitând exproprierea pentru „cauzele de utilitate publică” nu numai în acelea impuse de interesele generale directe ale statului și administrației publice” (art.17). Reformulând garantarea juridică a dreptului de proprietate, intenția constituentului de la 1923 era de a da o nouă destinație socială proprietății: „Proprietatea este deci o funcție socială și interesele colectivității sociale trebuie să primeze intereselor individuale în această materie a proprietății individuale”.³⁷ Dând curs aceleiași viziuni, zăcămintele miniere, precum și bogățiile de orice natură deveneau proprietatea statului, urmând ca o lege specială a minelor să precizeze normele și condițiile de punere în valoare a acestor bunuri, ca și redevența ce se cuvine proprietarului suprafeței respective (reglementarea juridică a principului naționalizării subsolului și bogățiilor miniere va fi făcută prin legea minelor din 4 iulie 1925) Erau, de asemenea, redefinite și extinse noțiunile de „domeniu public” (incluzând căile de comunicație, spațiul atmosferic, apele navigabile, etc.) și „bunuri publice” (cuprinzând „apele ce pot produce forța motrice și acele ce pot fi folosite în interes obștesc”).

În al cincilea rând, din punctul de vedere al formei și condițiilor de modificare, Constituția din 1923 apare ca o constituție de un tip rigid, neputând fi modificată sau revizuită decât cu respectarea anumitor cerințe formulate expres. Ca regulă generală, constituția nu poate fi modificată de legiuitorul ordinar, prin procedura obișnuită a activității legislative în care inițiativa revizuirii putea fi luată de un anumit număr de deputați sau senatori. Conform procedurii instituite la 1923, inițiativa revizuirii putea fi luată de rege sau de una din cele două adunări legislative, care trebuiau să arate dacă Constituția urma să fie modificată în întregime sau în parte; chiar și în acest caz, trebuiau precizate anumite articole care urmau să fie revizuite, apoi urma procedura propriu-zisă de revizuire, alcătuită dintr-un ansamblu complicat de operații tehnico-juridice. Cu toate acestea, după cum se va putea observa din aplicarea practică a normelor constituționale, așezământul fundamental elaborat la 1923 ne apare destul de flexibil, întrucât a dat posibilitatea adoptării unor legiuri ce se îndepărtează sensibil de litera și spiritul prevederilor statuate de Constituție. De aceea, pe bună dreptate, N. Iorga afirma, cu ocazia discutării proiectului de Constituție spunea că, în conținutul lui sunt „lucruri spuse, care nu era nevoie să fie spuse și anumite lucruri sunt evitate care trebuiau să fie spuse și neconținut sunt trimise la o legislație viitoare... Totuși aproape pe fiecare pagină se promite o lege viitoare, care va rezolva punctele asupra cărora ta-ce capitolul respectiv”.³⁸ Constituția din 1923 a fost inițial criticată, dar treptat ea

36 Manuilă, *Populația*, 127.

37 Manuilă, *Populația*, 182.

38 N. Iorga, Nicolae, *Discursul la discuția generală a proiectului de Constituție* (București: Tipografia Cultura Neamului Românesc, 1923), 4.

a devenit tot mai apreciată în epocă, căpătând rolul de nucleu juridic identitar, în limitele căruia s-a desăvârșit și consolidat unitatea națională și s-a afirmat spiritul democratic al românilor. Contribuind la sudarea economică, teritorială, politică și spirituală a României Mari, Constituția din 1923 a permis României să se înscrie între statele europene cu un sistem de îndelungată tradiție democratică, capabil să reziste o vreme extremismelor interbelice. Prin acest act fundamental, idealul politic al democrației constituționale, care a străbătut spiritualitatea românească și-a dovedit utilitatea practică, în perioada 1930-1937, împotriva tendințelor productoriale carliste și apoi a dreptei fasciste.

Efectele și consecințele acestui act fundamental nu se limitează numai la transformările economice și sociale, la evoluția formelor de guvernare, ci ele s-au răsfrânt asupra întregii vieți spirituale și culturale, creând premisele pentru ascensiunea și afirmarea unor talente științifice, artistice din toate straturile și păturile societății. Chiar dacă în 1938 ideile democratice afirmate după război și concretizate, în mare parte, în conținutul Constituției din 1923 apuneau, principiile pe care fusese clădită România Mare rămăneau valabile, influențând în continuare benefic economia și cultura românească.

Constituția din 1938 a reprezentat voința unilaterală a monarhului, aprobată pe cale plebiscitară, la 24 februarie 1938, care instaurează, în România, statul autoritar al regelui Carol al II-lea. Plebiscitul din februarie 1938, organizat sub stare de asediu, prin vot deschis, cu listă separată pentru opozanți, a însemnat prima manifestare a unei mentalități prin care națiunea era chemată nu numai să aprobe hotărârile impuse de putere, dar să o facă cu bucurie și „mare entuziasm”.³⁹

Așezământul din 1938 a îmbrăcat, spre deosebire de cel din 1923, forma unui statut și nu a unui pact între monarh și reprezentanța națională. El se deosebește fundamental de Constituția Unificării nu atât prin forma, modul de elaborare și promulgare, cât mai ales prin conținutul, concepția și ideologia pe care s-a întemeiat, deși surprinzător, multe din articolele și chiar titlurile Constituției din 1923 au fost preluate și integrate, cu modificări în cea din 1938. Creând prima breșă în evoluția normală a constituționalismului românesc, Constituția din 1938 a reprezentat un sensibil pas înapoi față de democrația liberală, contribuind în ciuda țelurilor propuse și afirmate propagandistic-foarte puțin, dacă nu chiar deloc, la apărarea și protejarea țării, amenințată tot mai serios de fascism și revizionism, de pretenții teritoriale, de conflicte și în cele din urmă de război. Anulându-și predecesorul, care a căutat să exprime și să consolideze România Mare, să-i confere un statut onorabil între țările democratice ale Europei, Constituția din 1938 a fost preambulul guvernării practic fără constituție a României, în perioada 1940-1944.

4. Particularități ale deformării identității naționale în timpul regimului totalitar și a Constituțiilor socialiste

Evenimentele legate de actul de la 23 august 1944 deschideau posibilitatea renașterii vieții constituționale românești, însă împrejurările externe și interne în care s-a aflat România, ca de altfel și celelalte țări ale Europei Centrale și de Est, au fost nefavorabile, ele concretizându-se sub forma presiunilor tot mai puternice sovieto-comuniste asupra sistemelor constituționale democratice, favorizate de „toleranța” și „înțelegerea” manifestată de Puterile Aliate în legătură cu „intrarea” acestei zone în sfera de influență sovietică. În ciuda acestei conjuncturi, România a avut șansa ca, prin repunerea în vigoare a Constituției din 1923, prin

³⁹ A. Banciu, *Istoria constituțională a României. Deziderate naționale și realități sociale*, (București: Lumina Lex, 2001), 261.

Inaltul Decret Regal nr.1626 din 31 august 1944, să poată spera în revigorarea valorilor democrației, făcând din acest așezământ mijlocul juridic principal de *temperare* a tendințelor de dominație sovietică. Chiar dacă, în cele din urmă, această constituție a avut o soartă ingrată în istoria societății românești, fiind a doua oară strivită de evenimentele externe și interne, ea și-a dovedit și între 1944-1947 valoarea și validitatea în viața noastră politică de după război, fiind ultimul „bas-tion” de apărare a drepturilor și libertăților individuale. De altfel, numai după abrogarea ei de către regimul comunist și plecarea regelui din țară în împrejurările cunoscute, s-a trecut la încălcarea gravă și abuzivă a drepturilor și libertăților cetățenești, la desființarea partidelor politice și reprimarea brutală, fără judecată, a tuturor opozițiilor regimului comunist.

În perioada regimului comunist, în România au fost elaborate trei constituții (în 1948, 1952 și 1965), cea mai viabilă în viața societății românești fiind cea din 1965, care a rămas în vigoare un sfert de veac, până la evenimentele din decembrie 1989, care au pus capăt acestuia. Constituțiile perioadei socialiste aveau menirea de a dovedi „legalitatea” și chiar „legitimitatea” regimului politic din România, ales în urma unor scrutinuri electorale populare, la care au participat majoritatea cetățenilor țării. Pentru acest motiv, respectând aparent regulile democrației și legalității, regimul politic comunist a supralicitat, totodată, „legitimitatea” acestora, prezentându-le ca întrunind adevărată și necondiționată a românilor față de valorile și normele socialismului, ceea ce i-a permis să-și realizeze finalitățile și scopurile propuse. Acest surogat de „legitimitate” a fost însoțit de apelul permanent al regimului la un set de valori și norme colectiviste, precum patria, partidul, națiunea, proprietatea socialistă, munca, și ignorarea voită a celor individuale (libertatea, proprietatea, demnitatea, competența etc.), ceea ce se va reflecta în modul de concepere și elaborare a constituțiilor socialiste. Analiza lor atestă faptul că, dincolo de imperfecțiunile de tehnică legislativă și de contradicțiile între termenii utilizați, aceste constituții au supralicitat socialul și au neglijat individualul, identificând, în mod deliberat, societatea cu statul și atribuindu-i acestuia rolul de instrument legal de impunere a dictaturii și dominației partidului comunist. Considerate ca reprezentând voința clasei muncitoare și, ulterior, a poporului, ridicată la rangul de lege fundamentală de organizare a societății și statului, constituțiile socialiste au reprezentat, totodată, principalul mijloc de „făurire și generalizare a relațiilor socialiste” în toate domeniile vieții sociale prin: instituționalizarea ordinii sociale socialiste și consacrarea rolului conducător al partidului comunist, promovarea și protejarea prin mijloace juridice speciale a proprietății socialiste de stat și cooperatiste, reprimarea extrem de severă a oricărei transgresări a normelor și valorilor socialiste de muncă și de viață, centralism economic, politic și administrativ, manipularea indivizilor prin intermediul utopiilor, ideologiei și mass-media comuniste, dublate de utilizarea mecanismelor întemeiate pe intimidare, descurajare, forță și frică.

Abdicând de la tradițiile democrației parlamentare, constituțiile socialiste au reprezentat forma juridică de subordonare a societății (inclusiv a statului) voinței unei singure forțe politice reprezentată de partidul comunist, ridicând la rang de principiu constituțional monopolul absolut al acestuia și făcând din practica constituțională un ritual al manifestărilor dictatoriale ale guvernărilor comuniste. Fiind lipsite de raționalitate și organizitate, ele vor genera, forme de imobilism istoric și social, conducând la blocarea inițiativelor individuale și la un nivel scăzut al aspirațiilor și idealurilor sociale ale majorității românilor.

În viața constituțională a României, la fel ca și în celelalte țări din Europa centrală și de est, aflate sub influență sovietică, s-au adevărit previziunile formulate, încă din 1922, de sociologul Dimitrie Gusti, care afirma: „Constituția sovietică va rămâne cea mai mare minciună politică de drept public din acest veac, pentru că

ea nu s-a aplicat cu sinceritate, în niciuna din dispozițiile sale esențiale, după cum nici nu se va aplica vreodată, din simplu motiv că este inaplicabilă”.⁴⁰

Prima constituție de tip socialist a fost elaborată în 1948 și a reprezentat instrumentul de realizare a dictaturii statului și de trecere la economia socialistă planificată, fiind produsul tipic al aplicării în viața politică românească a doctrinei și ideologiei comuniste, după modelul sovietic. Ea statua principiile de organizare a statului democrat-popular (sintagmă ce include o evidentă tautologie), considerat a fi rezultatul „luptei duse de popor în frunte cu clasa muncitoare împotriva fascismului, reacțiunii și imperialismului” negându-se, astfel, orice fel de continuitate istorică și națională a societății și statului român. Instituind forma de guvernare republicană, legiuitorul de la 1948 a omis, cu bună știință, faptul că, deși specifica caracterul *independent* și *unitar* al statului român, acesta nu mai era considerat și *indivizibil*, al cărui teritoriu era *inalienabil* (așa cum era prevăzut în constituțiile anterioare din 1866, 1923 și 1938). Această omisiune intenționată, care însemna de fapt lezarea identității teritoriale a românilor, era dictată de considerentele politice ale momentului de atunci, și anume acceptarea recunoașterii tacite a pactului Molotov-Ribbentrop și implicit a anexării forțate de către URSS a unor teritorii aparținând statului român (Basarabia, Bucovina de nord, ținutul Herța și, ulterior, insula Șerpilor din Marea Neagră).

Pentru prima dată în istoria vieții politice și parlamentare din România, prin actul constituțional din 1948 este înlăturat principiul separației puterilor în stat și înlocuit cu cel al „unității depline a puterii de stat”, organul suprem al puterii de stat devenind Marea Adunare Națională, față de care răspund toate celelalte organe ale statului. Ea reprezintă o instituție unicamerală (prin desființarea Senatului), devenind singurul organ legislativ și având o serie de competențe și atribuții extrem de întinse în privința formării guvernului, votării bugetului, înființării, contopirii sau desființării unor ministere, adoptării deciziilor privind problemele războiului și păcii, acordării amnistiei etc. În realitate, rolul Marii Adunări Naționale era formal, deoarece majoritatea actelor legislative și administrative vor fi elaborate și aplicate de către guvern, care, în calitate de organ executiv și administrativ, era desemnat să planifice și să coordoneze economia națională, să realizeze bugetul statului și să asigure ordinea publică și securitatea statului. Prin acest act constituțional se deschidea posibilitatea imixtiunii executivului în administrarea justiției, prin înființarea instituției asesoriilor populari, pe lângă instanțele de judecată, aleși și desemnați de partid să înfăptuiască justiția și legalitatea populară, renunțându-se, de asemenea, la principiul inamovibilității judecătorilor. În privința drepturilor și libertăților cetățenești erau introduse o serie de interdicții și incompatibilități electorale și electiv pentru acele persoane „nedemne” sau „vinovate” față de orânduirea socialistă.

Pe baza acestei constituții, vor fi adoptate primele măsuri politice, economice și juridice vizând naționalizarea principalelor întreprinderi industriale, bancare, miniere, de transport și asigurări (iunie 1948), urmate de trecerea în proprietatea statului a căilor ferate, cinematografe, instituții medico-sanitare, precum și a imobilelor de locuit aparținând persoanelor particulare (1950). Au fost lansate două planuri de dezvoltare anuale, iar din 1950 vor fi elaborate planuri cincinale. Din 1949 începe și procesul de transformare socialistă a agriculturii, creându-se, după modelul sovietic, gospodăriile agricole colective și de stat (GAS), schimbându-se fundamental regimul de proprietate în România, aceasta fiind obligată să plătească datorii de război uriașe față de URSS și să accepte jefuirea mascată a bunurilor naționale, prin intermediul companiilor mixte româno-sovietice (Sovromuri).

Imixtiunea directă și brutală a partidului și statului nu s-a limitat numai la infrastructura societății (industrie, agricultură, transporturi, comerț etc.),

40 Gusti, „Individ”, 417.

ea cuprinzând suprastructura și spiritualitatea românească, reprezentată de învățământ, știință, cercetare și cultură. Primele reglementări normative au vizat reforma învățământului românesc tradițional, prin „democratizarea” și „ideologizarea” acestuia (Decretul 175/1948 privind reforma învățământului). Chiar dacă reforma învățământului din 1948 a asigurat gratuitatea și accesibilitatea pentru un mare număr de elevi și studenți, ea a fost fundamentată politico-ideologic în direcția formării unor cadre de specialiști conformiști politiciii partidului și statului. Pentru acest motiv, în planurile și programele de învățământ la diverse niveluri au fost introduse ca discipline obligatorii filosofia marxistă, materialismul dialectic și istoric, istoria partidului comunist (bolșevic), ateism etc., fiind înlăturate o serie de discipline considerate „burgheze” și „reacționare”, precum istoria și filosofia religiei, sociologia, antropologia, genetica ș.a., procedându-se la excluderea și persecutarea politică a unor cadre didactice valoroase, dar considerate indezirabile pentru regimul comunist. Tot în anul 1948 este reorganizată pe principii politico-ideologice și vechea Academie Română, care treptat va fi „împănată” cu o serie de elemente fidele regimului, fiind obligată să „legitimeze” prin studii și cercetări politica partidului. Este promulgat un nou cadru normativ privitor la regimul general al cultelor religioase, care va introduce o serie de discriminări, atât în privința liberei exercitări a unor culte (cazul cultului greco-catolic), cât și în privința statutului personalului din instituțiile religioase. Se introduce un control specializat și restrictiv asupra culturii românești, prin înființarea instituției cenzurii în anul 1949, care va exercita o presiune și represiune asupra multor publicații și scriitori. Marea majoritate a populației nu a perceput atunci faptul că, deși acest așezământ constituțional recunoștea formal existența și chiar „garantarea” principalelor drepturi și libertăți cetățenilor, în practică, realizarea lor a fost drastic diminuată printr-o serie de „inovații” legislative și politico-ideologice. Ele s-au transpus în practică, printr-o suprabalare a mecanismelor normative de reglementare, legislația devenind principalul instrument de modelare și transformare a realităților sociale și a comportamentelor individuale, în ideea menținerii și consolidării regimului comunist și asigurarea subordonării necondiționate a indivizilor la cerințele sistemului. Ambiționatele programe de modernizare și schimbare în bine a vieții oamenilor, promisiunile reformei agrare, ale încurajării inițiativei particulare, colaborării cu capitalul străin (măsuri ce vor fi ulterior anulate), au trezit atunci interes în rândul unor categorii sociale

În temeiul Constituției, centralismul politic și economic este dublat de cel administrativ, prin înlăturarea, în 1950, a vechii împărțiri teritoriale a României, experimentată timp de un secol, și înlocuirea ei cu regiuni și raioane administrativ-teritoriale. Raionarea țării, realizată după modelul sovietic, era justificată de către guvernarea comunistă prin necesitatea înlăturării separării artificiale dintre centrele agricole și cele industriale, în realitate ea urmărind introducerea unui control direct și centralizat al puterii politice la nivel local unde, din 1950, au fost înființate primele sfaturi populare, abilitate cu conducerea activităților economice, sociale și culturale locale.

Fundamentată pe un sistem de reglementare normativă excesiv de restrictivă și coercitivă, ordinea publică și constituțională socialistă trebuia menținută și apărată de un ansamblu de instituții și organisme specializate, care trebuiau să asigure conformarea totală și necondiționată a tuturor cetățenilor față de modelul etico-juridic socialist. Inspirându-se după modelul sovietic de represiune, regimul comunist din România înființează, în 1948, organele de securitate, care se vor transforma într-o adevărată poliție politică, reprimând cu brutalitate cele mai neînsemnate acte și fapte ale unor indivizi, dar considerate ca periculoase și dușmănoase față de orânduirea socialistă. Tot în 1949 este desființată vechea poliție și înlocuită cu miliția populară, care se va implica activ în procesul colectivizării forțate și în arestarea multor indivizi nevinovați, cărora li s-au înscenat procese judiciare, încheiate

cu ani grei de detenție. Preocuparea pentru crearea unei „justiții populare”, menită să apere ordinea socialistă, se concretizează prin adoptarea noilor legi de organizare judecătorească și a procuraturii civile și militare din 1952, care au înlocuit vechea structură tradițională a justiției și parchetului. Ele au condus la transformarea treptată a puterii judecătorești într-o anexă a politicului și executivului, prin introducerea unor prevederi neconstituționale, care limitau sensibil dreptul individului la apărare, la administrare de probe sau la publicitatea procesului judiciar.

Această primă constituție a „legitimat” juridic trecere României spre un regim politic întemeiat pe monopartidism și autoritarism statal și spre o economie supercentralizată și dirijată, constituindu-se ca principalul „temei” juridic și politic al legilor de naționalizare în domeniul industrial, bancar, minier, de transport și asigurări din 11 iunie 1948 („M. O.”, nr.133 din 11 iunie 1948), urmate de cele privind naționalizarea căilor ferate particulare, cinematografilei, farmaciei, instituții sanitare particulare și imobile de locuit particulare.

În agricultură, au fost promulgate o serie de acte normative privind înființarea de gospodării agricole colective (GAC) la sate, ceea ce a condus la schimbarea radicală a tipului și regimului de proprietate în agricultură, conducând practic la anularea reformei agrare din 1945 și la deposedarea, prin forță și intimidare, a țăranimii de pământ. Consecința negativă a procesului de cooperativizare forțată a agriculturii a fost aceea că, în 1989, sectorul socialist de stat în agricultură reprezenta 90,7% din suprafața agricolă a țării, România fiind singurul stat socialist în care s-a aplicat aproape integral politica partidului comunist de trecere abuzivă a pământului în proprietatea statului.⁴¹

În sfârșit, în domeniul politicii penale, această constituție a stat la baza promulgării Codului penal socialist din 1949, care va conduce la o veritabilă inflație penală care va deveni preambulul marilor abuzuri și nedreptăți flagrante comise de regimul comunist în perioada „obsedantului deceniu” al anilor 50-60.

Cea de-a doua constituție socialistă (Constituția Republicii Populare Române), elaborată în 1952, stabilea baza politică a noii orânduiri, prin realizarea „alianței dintre clasa muncitoare cu țăranime muncitoare”, dar în care rolul conducător revine clasei muncitoare, în frunte cu Partidul Muncitoresc Român, considerat „forță conducătoare a organizațiilor celor ce muncesc, cât și a organelor și instituțiilor de stat”.⁴² Ea stipula o serie de principii considerate „revoluționare”, preluate din Constituția din 1948, privind unitatea puterii de stat, centralismul democratic, planificarea națională, legalitatea populară.

Constituția din 1952 consacră sovietizarea României ceea ce a însemnat un adevărat atentat politico-juridic la istoria și identitatea românilor, considerând eronat că România „s-a născut și s-a întărit ca rezultat al eliberării țării de către forțele armate ale URSS de sub jugul fascismului și de sub dominația capitalistă ca rezultat al doborârii puterii moșierilor și capitaliștilor de către masele populare de la orașe și sate” (art.3).

În privința drepturilor și libertăților românilor, Constituantul de la 1952 aduce modificări și ajustări semnificative. Dacă în constituțiile interbelice, inclusiv în cea socialistă din 1948, aceste drepturi și libertăți erau prevăzute în primele capitole, imediat după cele privind teritoriul țării, în așezământul din 1952, ele sunt denumite „drepturi și datorii fundamentale” și plasate abia în capitolul al optulea. Prevăzând egalitatea cetățenilor în fața legii, ca și egalitatea sexelor, erau garantate dreptul la muncă, odihnă, pensie și asigurări sociale, învățatură și cultură, precum și libertatea conștiinței, menționându-se, pentru prima dată în constituție, faptul că „școala este despărțită de biserică” (art. 84). De asemenea, cetățenilor le erau

41 Banciu, *Istoria*, 309 și urm.

42 *Buletinul Oficial*, nr.1 din 27 septembrie 1952.

garantate libertatea cuvântului, a presei, întrunirilor și mitingurilor, cortegiilor și demonstrațiilor de stradă, însă cu condiția ca ele să fie exercitate „în conformitate cu interesele celor ce muncesc și în vederea întăririi regimului de democrație populară” (art. 85). Introducerea unor prevederi restrictive privind posibilitatea de exercitare a acestor drepturi va conduce la imposibilitatea realizării lor efective, accentuându-se starea de dezorganizare a vieții personale și de fatalism ce a caracterizat opinia publică românească din acea perioadă, indivizii fiind nevoiți să adopte conduite „conformiste” și să manifeste o integrare „formală” față de valorile și normele impuse coercitiv de partidul și statul comunist. Ca o „noutate”, dar și o „inovație”, actul din 1952 nu mai vorbește de guvern, ci de Consiliul de Miniștri, considerat a fi „organ executiv și de dispoziție”, în care președintele lui este și șeful guvernului, iar miniștrii nu mai răspundeau pentru actele lor. Ea legitima noua împărțire teritorială administrativă a României (începută în 1950), stabilind ca unități teritoriale; regiunile, raioanele, orașele și comunele. De asemenea, inamovibilitatea judecătorilor a fost înlocuită cu eligibilitatea acestora și chiar cu numirea lor (în cazul instanțelor speciale). În sfârșit, constituantul din 1952 preia și încorporează experiența sovietică în materie de represiune penală, prin înființarea instituției procuraturii, bazată pe unitatea și stricta centralizare a unităților din teritoriu și dependența lor totală față de partid, asigurând „supravegherea legalității socialiste”

În august 1965, în mod inteligent și abil, Nicolae Ceaușescu reușește să se impună în fața forului legislativ al României prin elaborarea unei noi constituții în urma căreia România devenea „republică socialistă”, considerându-se că dispune de o economie socialistă generalizată și de relații de producție socialiste dominante în toate domeniile vieții sociale, orânduirea socialistă reușind să se impună „deplin și definitiv”. Acest lucru asigură, în viziunea constituantului de la 1965, „suveranitatea, independența și unitatea” statului român, al cărui teritoriu devenea din nou, după o lungă omisiune (1948-1965), „inalienabil și indivizibil”. În ceea ce privește depozitarul puterii de stat, actul constituțional din 1965 preia dispozițiile celor anterioare lui, considerând că aceasta aparține „poporului, liber și stăpân pe soarta sa”, definind structura socială a societății, ca incluzând „clasa muncitoare - clasă conducătoare în societate, țărâtimea, intelectualitatea, celelalte categorii de oameni ai muncii, fără deosebire de naționalitate”. Constituția stipula, fără echivoc, că „puterea poporului se întemeiază pe alianța muncitorească țărănească”, sintagma ce ulterior va suferi modificări sensibile devenind „democrație muncitorească-revoluționară”, în condițiile în care se lansase deja conceptul de „omogenizare socială” referitor la dispariția și nivelarea deosebirilor dintre diferitele clase și categorii sociale din societatea românească.

Spre deosebire de Constituțiile socialiste anterioare, cea din 1965 consacra și fundamentează cel mai pregnant monopolul politic al unei singure și unice formațiuni politice, reprezentată de partidul comunist, caracterizat ca fiind „cea mai înaltă formă de organizare a clasei muncitoare”. El este „forța politică conducătoare a întregii societăți”, îndeplinind „rolul conducător în toate domeniile construcției socialiste” și îndrumând „activitatea organizațiilor de masă și obștești, precum și a organelor de stat”. Iar, principalul instrument de transpunere și realizare în practică a politicii partidului comunist este statul socialist care, conform dispozițiilor constituționale, organizează, planifică și conduce economia națională, apără și dezvoltă proprietatea socialistă, asigură condițiile pentru dezvoltarea învățământului, științei și culturii, apără legalitatea socialistă și ordinea de drept, organizează apărarea țării și dezvoltarea forțelor armate.

Constituția din 1965 a păstrat în linii mari aceeași structură, organizare și funcționare a organelor statului existente și în constituțiile anterioare, dar în practica legislativă românească din perioada totalitarismului se va introduce o „inovație” politico-juridică, în sensul că unele dintre cele mai importante acte normative vor

îmbrăca o dublă titulatură: hotărâri ale Consiliului de Miniștri și ale Comitetului Politic Executiv al Partidului Comunist. Aceleași „inovații” se vor regăsi și în privința actelor normative și de administrare elaborate la nivel local, unde sfaturile populare și comitetele lor executive emiteau și aplicau „hotărâri” și „decizii” sub directa îndrumare și controlul organizațiilor și comitetelor de partid. În privința organizării sistemului judiciar nu s-au produs modificări esențiale față de cele existente în actul fundamental din 1952, cu excepția faptului că s-a prevăzut posibilitatea exercitării dreptului individului lezat printr-un act ilegal al unui organ de stat de a cere organelor judecătorești anularea actului și repararea prejudiciului produs, redeschizându-se astfel calea contenciosului administrativ.

Considerând că în România socialismul a învins „definitiv”, prin actul constituțional din 1965 economia națională era definită ca fiind socialistă, bazată pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție, proprietate ce îmbrăca fie forma proprietății de stat (incluzând bunurile ce aparțin întregului popor), fie a celei cooperatiste (incluzând bunurile ce aparțineau fiecărei organizații cooperatiste). În consecință, „exploatarea omului de către om a fost pentru totdeauna desființată”, realizându-se principiul socialist al repartiției după „cantitatea și calitatea muncii”, principiu care n-a devenit niciodată real în condițiile existenței monopolului de stat, care l-a făcut pe individ să fie dependent total de un singur patron (statul socialist), care trebuia să-i asigure supunerea necondiționată a acestuia în schimbul protecției și siguranței economice de care avea nevoie. În condițiile preponderenței sectorului și proprietății socialiste era totuși ocrotit dreptul de proprietate personală, legea enumerând însă limitativ bunurile ce pot constitui obiect al acestui drept: „veniturile și economiile provenite din muncă, casa de locuit, gospodăria de lângă ea și terenul pe care ele se află, precum și bunurile de uz și confort personal”. În afară de această referire generală privind dreptul de proprietate personală, legiuitorul de la 1965 introduce două dispoziții speciale privind exercitarea acestui drept în cazul țăranilor cooperatori și al țăranilor cu gospodării individuale care nu au fost cooperativizați din diverse motive. Astfel, „casa de locuit și construcțiile gospodărești anexe, terenul pe care acestea se află, precum și, potrivit statutului cooperativelor de producție, animalele de producție și inventarul agricol mărunț, constituie proprietatea personală a țăranilor cooperatori”, care pot deține cu titlu de folosință și un lot de pământ aflat în proprietatea cooperatistă. În schimb, țăranii care nu s-au putut asocia în cooperativele agricole de producție (gospodării situate, de regulă, în zonele de deal și munte) dețin proprietatea asupra „pământului pe care îl lucrează ei înșiși și familiile lor, asupra animalelor de muncă și producție”. În felul acesta, s-au creat, în mod artificial, în agricultura românească, două tipuri de drepturi și regimuri de proprietate, unul reglementat de normele dreptului cooperatist-agrar și altul de normele dreptului civil și funciar, cu consecințe în privința eficienței și raționalității muncii în agricultura cooperatistă și individuală.

Constituția din 1965 a supralicitat rolul dreptului și legislației ca instrument de modelare și transformare a realității sociale, însă atribuindu-le o funcție pur instrumentală în vederea menținerii și consolidării regimului socialist și asigurării subordonării necondiționate a indivizilor față de partidul și statul socialist. Transpusă în practică, această concepție s-a dovedit utopică și deficitară, concretizându-se într-o adevărată „inflație” legislativă ce a caracterizat însăși acest așezământ constituțional care, între 1965-1989, a cunoscut zece modificări importante și șase republicări, depășind astfel toate celelalte legi fundamentale ale României din 1859 până în 1965.⁴³

Perioada de după 1965 și până în 1989 este dominată de încercarea de restabilire și reabilitare a comunismului național, Constituția din 1965 nemai acordând

43 Banciu, *Istoria*, 348-349.

importanță URSS ca „frate eliberator”, așa cum procedaseră constituțiile anterioare din 1948 și 1952, fiind relatinizat numele țării (din România în România), istoria națională dobândind o pondere importantă atât în învățământul general, cât și în cel superior, fiind modificate sensibil planurile și programele școlare în direcția creșterii interesului pentru această disciplină.

Supraîncărcarea mecanismelor restrictive și coercitive în „educația civică” a oamenilor nu s-a derulat liniar și uniform, incluzând atât momente de „liberalizare” aparentă, cât și momente de „închidere” și îngustare a libertăților individuale. Astfel, urmând prioritar stabilitatea căsătoriei și familiei, precum și stimularea natalității în vederea creșterii demografice a României, în anul 1966 sunt adoptate două acte normative, care încălcau flagrant sfera vieții private a indivizilor. Primul se referea la interzicerea întreruperii cursului sarcinii și provocarea ilegală a avortului de o femeie, interdicția de a deține instrumente sau materiale avortive, precum și omisiunea de a anunța efectuarea avortului, toate acestea fiind considerate infracțiuni și sancționate cu pedepse cu închisoarea extrem de dure. Dincolo de faptul că aceste măsuri draconice au reprezentat imixtiunea brutală a statului în viața privată a indivizilor și o formă de violență (i)legală a statului față de femei, ele au condus la creșterea „artificială” a fenomenului de infraționalitate, prin arestarea și detenția a mii de femei care au încercat să-și facă sau au fost bănuite că și-au făcut avort, precum și prin decesul multora dintre ele care au încercat prin mijloace empirice să avorteze. În această privință nu există date precise privind numărul total al femeilor sancționate cu închisoare și nici cel al celor decedate în urma avorturilor, unele studii făcute după 1989 (până atunci statistica delictelor și a persoanelor condamnate era strict secretă) estimează că, în jur de 10.000 de femei au fost victime ale acestor măsuri (abrogate după 1989). Însă, efectul „secundar” sau „pervers” al acestor măsuri draconice a fost apariția „artificială” a așa-numiților „decreței”, adică a copiilor născuți în urma aplicării Decretului 770/1966, devenit Legea 36/1966 care vor crea o presiune demografică în anii următori asupra instituțiilor de ocrotire a copiilor, generând fenomenul de „instituționalizare” a acestora și care a necesitat o rezolvare legislativă după anii 70, fenomen care continuă să ridice probleme și în prezent.

Cea de-a doua măsură legislativă viza creșterea stabilității căsătoriei și familie (Decret 779/1966, devenit Legea 39/1966), prin introducerea unor cerințe normative care limitau sensibil motivele invocate de soți pentru desfacerea căsătoriei prin divorț (de exemplu, căsătoria mai putea fi desfăcută doar dacă soțul suferea de alienație mintală cronică, a fost declarat mort prin hotărâre judecătorească sau a părăsit țara, a fost infidel sub forma adulterului etc.). Pentru a ilustra ridicolul acestei măsuri, o analiză statistică a numărului de divorțuri din anul următor (1967) atestă că el a cunoscut o scădere de la câteva zeci de mii, cu un an înainte, la sub o sută în anul următor, pentru ca ulterior, treptat, să atingă din nou cotele anterioare, dovadă că măsurile juridice nu sunt eficiente și compatibile în cazul comportamentelor ce privesc viața familială și privată a indivizilor. Efectele negative ale acestor măsuri profamiliste se vor concretiza, ulterior, în „etichetarea” multor persoane ca „neintegrate” sau „inderizabile” și chiar „deviante”, în special a acelor necăsătorite sau căsătorite dar fără copii, precum și a celor divorțate, introducându-se criterii morale și politico-ideologice de remunerare și promovare a indivizilor, fără să se aibă în vedere competența, profesionalismul sau meritul lor.

Ulterior, urmează o perioadă de „relativă destindere” și „aparentă liberalizare” a regimului comunist, concretizată în posibilitatea acordată cetățenilor de a utiliza credite în vederea cumpărării sau construirii de locuințe proprietate personală, în unele cazuri intervenind chiar statul pentru a facilita construcția de locuințe, măsuri de care au beneficiat categorii largi de populație, stabilite în marile orașe în urma proceselor de industrializare și urbanizare a țării. Prin politica de „repartizare

armonioasă” a zonelor țării și a planificării economice centralizate au fost create numeroase întreprinderi și locuri de muncă, ceea ce a permis multor categorii sociale să aibă sentimentul siguranței economice, prin obținerea unor venituri sigure, capabile să le permită să ducă un trai relativ decent. Tot atunci, statul a permis să funcționeze o serie de ateliere meșteșugărești particulare, precum și magazine și restaurante cu mandatarîi particulari, care s-au bucurat de audiență în rândul cetățenilor, pentru ca, după câțiva ani, să fie desființate brusc, sub pretextul obținerii unor venituri necuvenite sau ilicite.

Anul 1968 marchează, în opinia multor istorici, sociologi și politologi, momentul de „vârf” în ceea ce privește măsurile de „liberalizare” a regimului comunist din România, care debutează cu Plenara CC al PCR din aprilie 1968, când, în urma dezvăluirii și condamnării publice a abuzurilor comise de organele de securitate, procuratură și justiție în perioada anterioară, acestea sunt puse sub controlul partidului comunist. De altfel, cu un an înainte (1967) au fost „demascate” o serie de abuzuri și încălcări ale drepturilor individuale de către organele administrației de stat, fiind introduse o serie de garanții legislative pentru ca astfel de abuzuri să nu mai poată fi comise în viitor, iar cetățenii să poată recupera pe cale judiciară prejudiciile suferite (legea contenciosului administrativ). Tot în 1968 se modifică organizarea administrativă teritorială a României, înlocuindu-se regiunile și raioanele cu *județe*, care includeau municipii, orașe și comune (cu acest prilej a fost desființată Regiunea Autonomă Maghiară, ea fiind împărțită în trei județe: Harghita, Covasna, Mureș). Partidul comunist profită de prilejul invadării Cehoslovaciei (în august 1968, de către trupele Tratatului de la Varșovia), invazie la care România nu a participat, recurgând la coarda sensibilă a sentimentului național și inducând în rândul populației sentimente de solidaritate și adeviune față de partidul comunist și valorile socialismului. Acest val de entuziasm „național”, apărut pe fondul condamnării invaziei din Cehoslovacia de către chiar liderul conducător al partidului, s-a concretizat în zeci de mii de cereri de adeviune și primire în rândurile partidului a multor oameni, inclusiv intelectuali de valoare, precum și la constituirea, organizarea și funcționarea pe teritoriul României a gărzilor patriotice, ca element de rezistență în fața unei posibile invazii. În același timp, în mod paradoxal, se înăspreau și măsurile represive împotriva celor care încălcau secretul de stat (prin legea privind apărarea secretului de stat, din decembrie 1969) și promulgarea la 1 ianuarie 1969 a noului Cod penal al României, care reflectă concepția filosofică și penală marxist-socialistă privind supraprotecția socială a statului și instituțiilor acestuia, în detrimentul apărării și garantării drepturilor și libertăților indivizilor. Prin acest Cod, faptele antisociale erau incriminate și sancționate în funcție de „periculozitatea” lor socială și politică, fiind protejate în mod special valorile și relațiile sociale socialiste, cum ar fi: patria, statul, partidul, poporul, proprietatea de stat și cooperatistă, în timp ce viața, persoana, demnitatea, integritatea, sănătatea și proprietatea individului erau trecute pe plan secundar. Astfel, la loc de frunte, ca periculozitate și gravitate penală, erau incriminate infracțiunile contra securității statului, cum ar fi: trădarea, inclusiv cea produsă prin ajutarea inamicului sau transmiterea de secrete, spionajul, atentatul care pune în pericol securitatea statului, acțiunile dușmănoase contra statului, subminarea puterii de stat, actele de diversiune, sabotajul și complotul se pedepseau cu moartea și confiscarea totală a averii sau cu închisoare pentru 25 de ani. De asemenea, o serie de fapte și comportamente, care nu se încadrau în „modelul socialist” de muncă și viață, cum erau: cerșetoria, prostituția, vagabondajul, parazitismul etc., și considerate străine esenței socialismului, erau sancționate destul de sever, în timp ce altele, precum fraudă, mită, corupția, abuzul și neglijența în serviciu, erau sancționate destul de blând.

Momentul de cotitură, care a marcat încheierea perioadei de „liberalizare” și „deschidere” aparentă a regimului comunist din România este considerat anul

1971, an în care, deși popularitatea liderului conducător al partidului era la apogeu, datorită politicii naționale și de independență față de Uniunea Sovietică, s-a produs vizita acestuia în China și Coreea de Nord, unde a fost impresionat de manifestările triumfaliste și grandioase ale populației față de conducerea comunistă din aceste țări. Reîntors în țară, liderul comuniștilor români a lansat și propagat vestitele „teze din iunie 1971”, care conțineau „în statu nascendi”, „germenii” culturii personalității. Ele au fost considerate drept minirevoluție culturală, „o parodie a revoluției culturale chineze și au creat un șoc puternic și demoralizare în rândul intelectualilor”⁴⁴, marcând, de fapt, politica de închidere a regimului comunist și începutul perioadei cultului personalității. În noiembrie 1971, este adoptat „Codul normelor muncii și vieții comuniștilor, al eticii și echității socialiste”, prin care se redefinea profilul moral și spiritual al „Omului Nou”, constructor conștient al societății socialiste multilateral dezvoltate. El a creat un clivaj între membrii de partid și restul indivizilor societății, primii devenind automat „cetățenii cei mai avansați și conștienți ai societății”, cu înalte calități morale, profesionale, politice și ideologice, iar restul populației un fel de cetățeni de „mâna a doua”.

„Inflația” legislativă din perioada analizată s-a extins în aproape toate domeniile vieții publice și private, puterea comunistă utilizând paradigma normativă ca o modalitate principală de impunere a dominației și controlului statului și partidului asupra indivizilor și un instrument de aplicare diferențiată a justiției și dreptății sociale. Astfel, printr-o serie de acte normative, este reglementată organizarea și disciplina muncii în unitățile socialiste de stat, precum și organizarea muncii în agricultură, fiind stabilite criteriile discriminatorii privind încadrarea și promovarea în muncă a personalului din unitățile socialiste de stat. În vederea asigurării adeziunii „voluntare” a indivizilor încadrați în muncă față de statul socialist, în 1975 este legiferată depunerea jurământului de credință și devotament față de patrie, care a condus practic la „îngregimentarea” majorității cetățenilor față de instituțiile totalitare. Limitarea treptată a libertății contractuale a indivizilor este dublată de îngustarea posibilităților libere de exprimare în presă, care este strict reglementată și controlată politic, fiind, totodată, diminuate și înlăturate oportunitățile de utilizare a mașinilor de scris sau multiplicat de către persoanele particulare.

Urmărind consecvent distrugerea unor valori ce țineau de viața, demnitatea și, mai ales, proprietatea individului, regimul totalitar a abandonat treptat orice tradiție sau principiu constituțional înscris inițial în actul fundamental de organizare și guvernare a statului. În acest sens, au fost adoptate o serie de legi de „sistemizare teritorială” a localităților urbane și rurale, prin care, în cazul înstrăinării construcțiilor imobiliare pe diverse căi, terenul aferent acestora trecea în proprietatea statului (este adevărat, în schimbul unei despăgubiri modice), ceea ce a construit o serioasă „dezmembreare” legală a dreptului de patrimoniu. Mai mult, transpunerea în practică a ideilor megalomane ale liderului conducător se va concretiza în acțiunile de demolare și translatăre a unor cartiere întregi de locuințe din zona Uranus – Dealul Spirii, pe locul lor (inclusiv al unor biserici și lăcașe de cult) fiind construită clădirea megalitică cunoscută, până în 1990 drept Casa Poporului. Lezarea dreptului de proprietate personală și intelectuală este extinsă normativ și asupra persoanelor care doreau să emigreze definitiv din țară, acestea fiind obligate să cedeze locuințele proprietate personală în favoarea statului în schimbul unor despăgubiri bănești pur simbolice (iar în cazul plecării „frauduloase” în străinătate și refuzului de înapoiere în țară, locuințele treceau în proprietatea statului), fiind chiar obligate la plata creanțelor datorate unor unități de învățământ și să restituie cheltuielile suportate de stat cu școlarizarea lor.

44 C. Zamfir, I. Filipescu (coord), *Sociologie românească:1900-2010. O istorie socială*, (Cluj-Napoca: Editura Eikon, 2015), 75.

Confruntat, începând cu anii 80, cu o lipsă și, apoi, criză de produse alimentare, energie electrică, termică, gaze naturale și alți combustibili, regimul comunist adoptă măsuri de austeritate în aceste domenii, limitând, în primul rând, consumul particular și determinând deprecierea treptată a nivelului material și cultural al majorității indivizilor. Penuria alimentară este dublată de penuria culturală, programele de televiziune funcționând doar seara, aproximativ două ore, iar emisiunile erau dedicate, în principal, realităților din economie și vizitelor de lucru ale liderului partidului.

Preocupat de subordonarea totală a individului, statul socialist elaborează în continuare reglementări normative referitoare la autoconducerea și autofinanțarea unităților administrativ-teritoriale, obligând salariații să participe cu „părți sociale” la constituirea fondului de dezvoltare economică a întreprinderilor și să „accepte” diminuarea disimulată a veniturilor realizate din muncă sub forma „retribuirii în acord global și acord direct”. Chiar în ultimele sale momente, deși atât din interiorul țării (grevele și mișcările muncitorilor din Valea Jiului din 1977, mișcările muncitorești de la Brașov din noiembrie 1987), cât și din exterior proveneau semnale suficient de elocvente privind iminenta prăbușire a sistemelor totalitare est-europene, regimul comunist din România nu a încercat să adopte nici cea mai elementară măsură normativă și politică capabilă să „satisfacă” cerințele alimentare și culturale ale populației, în condițiile în care exalta propagandistic „lichidarea” datoriilor externe și interzicerea creditării provenită din străinătate. Regimul a ignorat, astfel, existența și menținerea în rândul indivizilor a unei „memorii sociale”, care nu uită și sancționează, la un moment dat, greșelile și opresiunile sistemului. Însăși organizarea mitingului din 22 decembrie 1989, de către Nicolae Ceaușescu, atestă lipsa de raționalitate și logică a sistemului totalitar care, apelând iluzoriu la „tradițiile” festive și propagandistice cu care a fost obișnuit, a ignorat acumularea și agravarea tensiunilor și nemulțumirilor sociale generate de evenimentele de la Timișoara, pecetluindu-și astfel prăbușirea și dispariția sa.

Chiar dacă evoluția regimului comunist în România a fost sinuoasă, inducând momente dure și brutale de conducere, dar și încercări de reformare a sistemului său, de „liberalizare” și diversificare a opțiunilor, rămân câteva trăsături esențiale ale perioadei 1948-1989 care definesc forma și conținutul acestuia, și anume: monopolul partidului unic a cărui influență crește devenind exclusivă în societate; „societatea închisă” de tip socialist a creat cadrul „gândirii captive”, obligată să accepte ideologia oficială a comunismului (socialismul reprezentând doar prima fază a acestuia); distrugerea valorilor ce țineau de libertatea umană și, mai ales, proprietatea individuală; supralicitarea mecanismelor restrictive și coercitive de reglementare a conduitelor indivizilor; îngrădirea drastică a posibilităților de exprimare liberă sau „îngăduirea” acestuia numai sub controlul oficial al autorităților de partid și statale. Caracteristicile menționate și-au pus amprenta asupra felului de a fi al românilor, generând deseori dedublarea lor comportamentală și distorsionarea identităților personale.

Departate de a reprezenta un factor modelator al intereselor sociale și o modalitate de raționalizare a vieții sociale românești, legislația din timpul regimului comunist nu a reușit să fie o expresie a „voinței generale” și un factor de reglare normativă a drepturilor și libertăților fundamentale ale indivizilor, ci doar manifestarea unui exercițiu de putere a partidului și statului comunist. Contradicția evidentă dintre „forma” și „fondul” majorității actelor legislative, ca și iluzia potențailor vremii că legea poate fi singura și unica soluție de „modelare” a realităților sociale au condus, în cele din urmă, la incapacitatea factorului normativ de a rezolva problemele sociale fundamentale ale societății românești. Supralicitând ideea că prin legislație statul și partidul comunist trebuie să dețină supremația în societate și să

realizeze supunerea necondiționată a indivizilor la cerințele sistemului, socialismul din România a eșuat, în final, atât ca proiect istoric de societate, cât și ca sistem politic și economic, deschizând calea aplicării unui nou model de dezvoltare, care se derulează în prezent, cu realizările și sincopile sale.

5. Constituția din 1991 și renașterea vieții constituționale și a identității naționale și europene la români

În procesul de trecere de la monopolul politic al partidului-stat la statul de drept, demersul juridic a avut o semnificație majoră, fiind concretizat sub forma renașterii constituționalismului înțeleasă în dublu sens: pe de o parte reînnoirea tradițiilor și valorile democratice, pe de altă parte integrarea ideilor moderne ale statului de drept prin respectul față de Constituție, pluralismul politic, definit de legea fundamentală ca fiind o condiție și o garanție a democrației constituționale.

Ca expresie juridică a raportului real de forțe apărute pe scena politică românească după decembrie 1989, Constituția din 1991 reprezintă cadrul legislativ fundamental pentru organizarea și funcționarea statului și societății românești pe baze democratice. Ea consacră reinstaurarea democrației constituționale în România, după o întrerupere de aproape o jumătate de secol, datorată instaurării regimului comunist (1947-1989), creând premisele pentru afirmarea unui regim pluralist și desfășurarea unei vieți parlamentare adecvate perioadei de tranziție de la un regim totalitar la unul democratic. Contribuind la cristalizarea structurilor instituționale fundamentale ale statului român, așezământul constituțional din 1991 se caracterizează printr-o reală modernitate din punctul de vedere al modului de redactare a textului constituțional și al tehnicilor juridice de ordonare și sistematizare a diferitelor prescripții și norme existente și experimentate într-o serie de constituții europene.

Din nefericire, spiritul de modernitate al Constituției din 1991 a fost adumbrit de faptul că legiuitorul de la 1991 nu face nici o referire la tradițiile constituționale românești, refuzând recuperarea trecutului nostru democratic, mai ales cel legat de Constituția din 1923, (modificarea din 2003 completează, în parte, această omisiune regretabilă). După 1990, dacă românii ar fi avut posibilitatea să se pronunțe asupra formei de guvernare, sondajele de opinie indicând clar predilecția lor pentru republică, teama față de monarhie a guvernanților ar fi dispărut, în bună măsură, iar Constituția din 1923 ar fi putut valorizată în procesul dezvoltării constituționale.

Din prezentarea comparativă a Constituțiilor României din anii 1923 și 1991⁴⁵ putem aprecia că actul fundamental din 1991 exprimă mai bine decât cel din 1923: a) pluralismul politic, b) dreptul la identitate al persoanelor aparținând minorităților naționale, c) modul de constituire și funcționalitate a partidelor politice, d) protecția cetățenilor români în străinătate, e) dreptul la liberă circulație, f) dreptul la viața intimă, familială și privată, g) dreptul la ocrotirea sănătății, h) interzicerea muncii forțate, i) regimul proprietății.⁴⁶

Prin modalitatea tehnică de ordonare și sistematizare a diferitelor principii și norme constituționale, legea fundamentală din 1991, reușește să caracterizeze și să definească elementele constitutive ale statului român (suveranitatea, independența, unitatea, indivizibilitatea), modalitățile de organizare și funcționare a autorităților statului (Parlament, Guvern, Președinție, Justiție), organizarea socială, armată, financiară și administrativă, exercitarea drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor. În același timp, Constituția din 1991 introduce o serie de

45 I. Muraru, Gh. Iancu, *Constituțiile Române. Texte, note, prezentare comparativă, ediția III-a*, (București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, 1995), 239.

46 Muraru, Iancu, *Constituțiile*, 239-282.

completări și „inovații” constituționale, unele interesante, altele criticabile⁴⁷ care au fost, în parte, soluționate în temeiul modificărilor din 2003.

Procesul de revizuire din 2003, inițiat din nevoia armonizării prevederilor constituționale cu statutul României de viitor membru în cadrul NATO și al UE, a adus și sensibile îmbunătățiri actului fundamental în temeiul funcționalității acestuia, timp de doisprezece ani, precum și a criticilor formulate, în timp, de unii istorici sau juriști. În primul rând, sunt pomenite tradițiile democratice, constituționale ale poporului român, ceea ce pare să confere din punct de vedere formal o legătură, peste timp, cu spiritul actelor fundamentale ale României din 1866 și 1923, fără însă a le menționa explicit, modificarea constituțională din 2003 fiind doar o palidă revigorare a tradițiilor democrației parlamentare românești, ca o expresie indispensabilă racordării României la normele și valorile democrației constituționale europene. În acest sens, nu este întâmplătoare preluarea titulaturii tradiționale, specifice dreptului constituțional românesc, de realizare a justiției: Înalta Curte de Justiție și Casație. În al doilea rând, se formulează explicit principiul separației și echilibrului puterilor în cadrul democrației constituționale (art.4). De asemenea, este formulat principiul garantării proprietății, în vechea formulare din 1991 aceasta fiind doar ocrotită. În al treilea rând, prevederea constituțională potrivit căreia deputații și senatorii pot fi trimiși în judecată penală pentru fapte ce nu au legătură cu voturile sau opiniile politice exprimate în exercitarea mandatului (cu sublinierea că nu pot fi percheziționați, reținuți sau arestați fără încuviințarea Camerei din care fac parte după ascultarea lor) era menită să restrângă sensibil sfera imunității lor. Dar, din păcate, în practica constituțională acest drept de încuviințare al Camerei a devenit un obstacol în calea realizării rapide a actului de justiție.

În al patrulea rând, a sporit inițiativa cetățenilor, un număr de 100 000 cu drept de vot, față de 250 000 potrivit actului fundamental din 1991, pot determina o schimbare legislativă. (art.74), cum este, de pildă, cea aflată în curs privind definirea familiei.

Ca urmare, modificarea constituțională din 2003 a pregătit, din punct de vedere juridic, România pentru integrarea euroatlantică. În acest sens, constituantul a rezervat Titlul VI din Constituție acestui proces și a conferit Senatului și Adunării Deputaților dreptul de a adopta prin lege cu majoritate de 2/3 transferarea unor atribuții către instituțiile comunitare și exercitarea în comun cu celelalte state membre a competențelor prevăzute în aceste tratate. (art. 148(1). Reglementările comunitare cu caracter obligatoriu capătă prioritate față de dispozițiile contrare ale legilor interne. Totodată, în condițiile aderării la U.E. cetățenii Uniunii au dreptul de a alege și a fi aleși în autoritățile administrației publice locale. (art.16,(4)

Antrenarea unor componente ale societății civile, prin intermediul Forumului constituțional, inițiat de Camera Deputaților în parteneriat cu asociația Pro Democrația, la acțiunea de modificare a constituției a fost un fapt pozitiv cu efecte benefice asupra implicării mai largi a cetățenilor în alcătuirea așezământului fundamental, practică ce poate fi dezvoltată și extinsă în viitor.

Din perspectivă istorică, evaluând constantele constituțiilor României, putem observa că unitatea politică națională este atributul fundamental al constituționalismului românesc, cu o valoare identitară aparte, ca rezultat al asumării profunde în imaginarul colectiv a luptei permanente pentru unitate și independență. Titlul I din actuala Constituție a României, înglobează aceste constante: unitatea teritoriului, inalienabilitatea și indivizibilitatea, interdicția colonizării cu populații străine, separația și echilibrul puterilor, dreptul la identitate al minorităților naționale, pluralismul ca garanție a democrației constituționale și simbolurile naționale. Unele din aceste constante se corelează cu prevederile privind limitele revizuirii care privesc „caracterul național,

47 Banciu, *Istoria vieții*, 266-271.

independent, unitar și indivizibil al statului român, forma republicană de guvernământ, integritatea teritoriului, independența justiției, pluralismul politic și limba oficială nu pot forma obiectul revizuirii” (art.152). Limitele revizuirii definesc imperativul de a menține constantele noastre identitare, dincolo de recompunerea permanentă, realizată în timp a instituțiilor statale.

În evoluția și involuția constituțională a României, este interesant de subliniat că actele constituționale din 1866, 1923 și 1938 fac referiri la termenul de români, care se bucură de o serie de drepturi, fără să invoce românii din afara granițelor țării. Constituția din 1938 face vorbire despre datoriile românilor, fără deosebire de origine etnică și credință religioasă, între care cea mai importantă este „a socoti patria drept cel mai de seamă temei al rostului lor în viață, a se jertfi pentru apărarea integrității, independenței și demnității ei” (art.4). În Constituțiile din 1948, 1952, 1965 dispărea utilizarea termenului de români și apare noțiunea de cetățeni, care sunt egali în fața legii, fără deosebire de naționalitate, rasă, religie sau grad de cultură. Constituția din 1991, cu modificările din 2003, vorbește, pentru prima dată, de românii din străinătate stipulând că „statul sprijină întărirea legăturilor cu românii din afara frontierelor țării și acționează pentru păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase, cu respectarea legislației statului ai cărui cetățeni sunt”(ar.7). Este, în opinia noastră o formulare juridică destul de vagă și ambiguă, deoarece în străinătate, în prezent locuiesc aproximativ 3,4 milioane de români care sunt cetățeni români plecați la muncă pentru o anumită perioadă, având familiile și copiii în România. O formulare mai precisă poate fi găsită, cu prilejul unei revizuirii viitoare. Iată ce spune, de pildă, articolul D din Constituția Ungariei despre maghiarii aflați înăuntrul și în afara granițelor țării: „Având în vedere că există o singură națiune maghiară care trebuie să rămână unită, Ungaria este responsabilă de soarta cetățenilor maghiari care trăiesc în afara frontierelor sale, trebuie să faciliteze supraviețuirea și dezvoltarea comunităților lor, să le sprijine eforturile de păstrare a identității maghiare, exercitarea efectivă a drepturilor lor individuale și colective, stabilirea formelor de autonomie comunitare și prosperitatea acestora pe teritoriile natale și trebuie să promoveze de asemenea cooperarea între ei și Ungaria.”.⁴⁸

Problematika Constituției actuale a polarizat și inflammat deseori mediul politic românesc, unele neîmpliniri ale sistemului politic fiind interpretate ca aparținând modului defectuos de elaborare a actului fundamental. Există un clișeu vechi la români, din păcate îngroșat în ultimii ani, de a transfera disputele politice dintre partide în plan constituțional. Pe de altă parte, la nivelul societății românești, Constituția este invocată, deseori, tocmai de acele persoane care o ignoră, uitând că exercitarea drepturilor și libertăților constituționale se face „cu bună credință, fără să încalce drepturile și libertățile celorlalți” (art.57). O Constituție se respectă atât în litera cât și în spiritul ei. Practica constituțională și juridică instituită, uneori, de a căuta, în mod expres, lacunele sau imperfecțiunile unor legi pentru a găsi o cale de eludare a lor nu face decât să submineze sau „amendeze” litera și spiritul Constituției. Ca și în trecut, găsim și acum în realitatea politico-juridică un constituționalism formal, de paradă. De aceea, cuvintele istoricului Nicolae Iorga, rostite în 1937, că pentru români adevărata revoluție va fi respectarea legii, rămân încă actuale .

În opinia noastră, problematica constituțională, după experiența istorică avută în decursul anilor, ne duce cu gândul la nevoia unei corecte sedimentări a ideilor și principiilor menite să asigure o eficientizare reală a actului constituțional, dincolo de interesele și partizanatele politice. Orice act fundamental trebuie să reprezinte interesele socio-economice ale unei națiuni și nu opțiunile, de moment, ale actorilor vieții politice.

48 Șt. Deaconu (coord.), *Codex Constituțional, Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene*, Vol. II, (București: Monitorul Oficial, 2015), 785.

Credem că actuala Constituție a României nu presupune modificări de fond în relațiile din cadrul structurilor de putere, ci doar unele ameliorări ale textului constituțional și sensibile perfecționări privind organizarea autorităților publice. Din practica constituțională recentă rezultă că există unele neclarități și ambiguități ale textului actului fundamental, de unde apar și solicitările repetate adresate Curții Constituționale pentru interpretarea unor prevederi constituționale. Permanentul apel la aceasta pentru soluționarea diverselor conflicte ale legilor sau între puterile statului este o dovadă a incoerenței și lipsei de claritate a unor prevederi constituționale. O perfecționare adusă Constituției ar putea fi legată de opțiunea privind actualul statut al Curții Constituționale sau de integrarea ei în sistemul puterii juridice, pornind de la faptul că în temeiul modificării din 2003 a sporit sensibil rolul acesteia în procesul decizional. De altminteri, apariția, în 2015, a celor două volume ale Constituțiilor statelor membre ale Uniunii Europene⁴⁹ are menirea de a impulsiona dezbaterile serioase și avizate pe această temă, cu scopul de a pune la dispoziția celor interesați de evoluția problemei constituționale în România un document ce asigură accesul mai ușor, la modele europene și de aici posibilitatea unui dialog constructiv despre actul nostru fundamental.

Sub raport formal revizuirea din 2003 nu a găsit soluția cea mai potrivită pentru departajarea celor două camere ale Parlamentului. Formulările din conținutul articolului 75 din Constituție sunt greoaie și neclare, conducând chiar la confuzii în privința caracterului bicameral al Parlamentului. De asemenea, formulările referitoare la rolul și atribuțiile Președintelui care exercită funcția de „mediere între puterile statului, precum și între stat și societate „, „ așa cum subliniam încă din 1996⁵⁰, nu sunt dintre cele mai potrivite, întrucât este dificil de imaginat modalitatea practică prin care un președinte de republică poate realiza o „mediere” între stat și societatea în ansamblul său, în care există o multitudine de grupuri de indivizi cu interese și aspirații diverse, de multe ori contradictorii. Considerăm că președintele poate avea rolul unei puteri „moderatoare” în organizarea constituțională, dar și de „echilibru” și „temperare” a disputelor dintre partidele politice, precum și dintre patronat, sindicate și alte organizații cetățenești. Teama față de autoritatea șefului statului, rezultată din trecutul comunist al României a făcut ca prevederile privind atribuțiile Președintelui să apară, după opinia noastră, destul de vagi și diminuate. Tot în acest context, menținerea echilibrului puterilor este esențială pentru evoluția democratică a României. De pildă, dacă, în prezent, Președintele poate fi demis de un Parlament majoritar politic, dar repus de electorat prin referendum, ar trebui o echipotență a puterilor, astfel încât, în caz de eșec al acestuia și Președintele să poată dizolva Parlamentul și să convoace alegeri anticipate. Acest fapt ar duce la o mai mare stabilitate politică și la o încredere sporită a românilor în puterea suveranității lor, prin exercitarea votului. Un dialog, pe această temă, reprezintă un demers firesc, care poate așeza Constituția României în relație cu celelalte Constituții europene, fie cu o tradiție democratică mai eficientă și îndelungată, fie în raport cu alte state, care au trecut de la comunism la o societate liberă și au mai mult sau mai puțin decât România o viață constituțională modernă. În perspectiva unei revizuri constituționale, o asemenea abordare poate contribui la perfecționarea actualei Constituții cu scopul de a răspunde cât mai bine dorințelor politice și juridice ale cetățenilor. Ea va putea contribui și la afirmarea conștiinței comune că acest act fundamental îi reprezintă pe toți românii cu idealurile și aspirațiile lor, dar și cu valorile, interesele și trăirile personale ale fiecăruia.

49 Diaconu, *Codex*, vol. I, 845, vol II, 877.

50 Banciu, *Istoria vieții*, 264-271.

BIBLIOGRAFIE

- C.C. Angelescu, „Izvoarele constituției române de la 1866”, *Dreptul* nr. 30 și 31 (București: 1926).
- A. Banciu, *Rolul Constituției din 1923 în consolidarea unității naționale (Evoluția problemei constituționale în România interbelică)*, (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988).
- A. Banciu, *Istoria vieții constituționale în România(1866-1991)*, (București: Casa de Editură și Presă Șansa, 1996).
- A. Banciu, *Istoria constituțională a României. Deziderate naționale și realități sociale*, (București: Lumina Lex, 2001).
- Gh.I. Brătianu, *Adunările de stat în Europa și în țările Române în Evul Mediu*, (București: Editura Enciclopedică, 1996).
- P.Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, vol I, (București: Editura Meridiane, 1986).
- F. Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București: 1985)
- Șt. Deaconu, (coord.), I Muraru, E. Tănăsescu S.G., Barbu, *Codex Constituțional, Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene*, vol. I și II, (București: Monitorul Oficial, 2015).
- I.C. Filitti, *Izvoarele Constituției de la 1866(Originile democrației române)*, (București: Tipografia ziarului „Universul”, 1934).
- Al. George, „Liberalismul românesc în specificitatea lui istorică”, în *Doctrine politice*, (Iași: Polirom, 1998).
- V. Georgescu, *Istoria românilor*, ediția a III-a, (București: Humanitas, 1992).
- M. Guțan, *Sisteme de drept comparat. Introducere în teoria generală a dreptului comparat*, (București: Hamangiu, 2014).
- D. Gusti D, „Cuvânt de deschidere”, în *Noua Constituție a României*, (București: Tiparul Cultura Națională, f.a.).
- D. Gusti, „Individ, societate și stat în Constituția viitoare, în *Noua Constituție a României*, (București: Tiparul Cultura Națională, f.a.).
- D. Gusti, „Știința națiunii”, în *Enciclopedia României*, vol. I, (București: Imprimeria Națională, 1938).
- C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi de unificare*, (București).
- C. Hamangiu, *Unificarea legislativă a României, proiect de lege și expunere de motive*, (București: Imprimeria Națională, 1931).
- C. Ionescu, *Dezvoltarea constituțională a României. Acte și documente 1741-1991*, (București Lumina Lex, (1998).
- N. Iorga, „Istoricul Constituției românești”, in *Noua Constituție a României*, București: Tiparul Cultura Națională, f.a.).
- N. Iorga, *Discursul la discuția generală a proiectului de Constituție*, (București: Tipografia Cultura Neamului Românesc, 1923).
- L. Kolakowski, *On collective identity, Partisan Review*, (January 2003).
- I. Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică 1866-1938*, (București Editura Enciclopedică, 2000).
- I. Muraru, Gh. Iancu, *Constituțiile Române. Texte,note, prezentare comparativă*, ediția a III-a, (București: Monitorul Oficial, 2015).
- S. Manuilă, M. Georgescu *Populația României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, (București: Imprimeria Națională, 1938).
- P. Negulescu, *Curs de drept constituțional român*, (București: Facultatea de Drept, 1927).
- P. Negulescu, „Constituția României”, în *Enciclopedia României*, vol. I, (București: 1938).
- Gh. Platon, V. Russu,V., Gh. Iacob, I. Agrigoroaiei I., *Cum s-a înfăptuit România modernă*, (Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1993).

A. Pippidi, „Identitate etnoculturală în spațiul românesc. Probleme de metodă”, în *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*, Culegere de studii editată de Alexandru Zub cu ocazia celui de al XVIII-lea Congres Internațional de Științe Istorice, Montreal, 1996, Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza”, 1996).

Regele Carol I al României, *Cuvântări și scrisori*, I, (București: 2014).

C. Zamfir, I. Filipescu (coord), *Sociologie românească: 1900-2010. O istorie socială*, Cluj- Napoca: Editura Eikon, 2015).

Șt. Zeletin, *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, ediția a II-a, (București: Humanitas, 1991).

A.D. Xenopol, *Primul proiect de Constituțiune al Moldovei din 1922. Originile partidului conservator și a celui liberal*, (București: Institutul de Arte Grafice, Carol Gobl, 1898).

Constituția României din 1866, „Monitorul Oficial”, Nr. 142 din 1 iunie, 1866.

Constituția României din 1923, „Monitorul Oficial”, Nr.282 din 29 martie 1923.

Constituția României din 1938, „Monitorul Oficial”, Nr.48 din 27 februarie, 1938.

Constituția Republicii Populare Române, „Monitorul Oficial”, nr. 87 bis din 13 aprilie 1948.

Constituția Republicii Populare Române, „Buletinul Oficial” nr.1 din 27 septembrie 1952.

Constituția Republicii Socialiste România, „ Buletinul Oficial”, Nr.1 din 21 august 1965.

Constituția României, „Monitorul Oficial”, Partea I, Nr.233 din 21 noiembrie 1991.

Constituția României, modificată și completată, „Monitorul Oficial”, Partea I, Nr. 758 din 29 octombrie 2003.